

Environmental Biopollutants inside Gunj Vegetable Market Nizamabad

Prasannarani Tanneru

Department of Botany, Lal bahadur Shastri Mahavidyalaya, Dharmabad, Dist Nanded, Maharashtra, India

DOI: 10.36347/sajb.2020.v08i03.004

Received: 09.03.2020 | Accepted: 20.03.2020 | Published: 30.03.2020

*Corresponding author: Prasannarani Tanneru

Abstract

Original Research Article

Air monitoring over the vegetable market was undertaken by using Burkard air sampler and petriplate exposure method. Preliminary investigation with the help of Burkard air sampler indicates very high concentration of *Aspergillus* (34.10%) in Sept. 2019 and (42.80%) in Oct. 2019. Petriplate exposure method also indicates similar type of observation in addition to *Aspergillus* type. Several other types were also encountered which have been identified. The relevance of the concentration of spore types and meteorological parameters has been brought out. The influence on the visitors due to the release of pathogenic forms of the vegetable market is also in consideration and detailed results will be presented in due course.

Keywords: Biopollutants Gunj Vegetable Market Air monitoring Petriplate *Aspergillus*.

Copyright © 2020: This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution license which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use (NonCommercial, or CC-BY-NC) provided the original author and source are credited

INTRODUCTION

Airborne models have been found to be responsible for biodegradation of vegetables and fruits in market area. Many of the microbial forms of the aeromicrobiota are hazardous to plants animals and human beings. The influence of meteorological parameters like temperature, humidity rainfall and wind velocity also play important role. The fungi growing on vegetables /fruits in the market form the sources of spores where they grow as saprophytes or parasites. There is a direct relationship between the occurrence of market diseases of vegetables and aeromicroflora of the particular market.

Sullia and Khan [1], and Singh and Misra [2] have studied aeromicroflora of the different vegetable market atmospheres and stated that a relationship exists between the occurrence of market diseases of vegetables/fruits and aeromicroflora of the particular market. There is also possibility of release of spores in the market environment during storage and transit. The aerospora of market may also have some implications on the health of the people working in the market and the visitors.

MATERIAL AND METHODS

Aerobiological survey was carried out inside Gunj Vegetable Market, Nizamabad, and Telangana from Sept 2019-Nov 2019. Fungal spores were sampled fortnightly by Andersen sampler i.e. exposure of

petridishes containing agar media in the open air for 5 and 10 minutes and by operating Burkard air sampler for ten minutes. Slides were prepared and scanned and number of spores/m³ of air was calculated. During the sampling, sampler was kept at a constant height to 3feet.

RESULTS AND DISCUSSION

Both Burkard air sampler and Andersen sampler were used simultaneously. The samplers provide both qualitative and quantitative data of aeromicrobiota, large numbers of spore counts were recorded during the study period. The results of scanning shows a total 40 identified fungal spore types. The relative contribution of the fungal group of the total airspora shows 2 Phycomycotina, 7 type of Ascomycotina, 3 types of Basidiomycotina and the remaining of Deuteromycotina. The other type includes unidentified spores, insect scales, protozoan cysts, algal filaments, etc. The class Deuteromycotina contributes 86.6% to the total airspora, *Aspergillus* was the dominant spora type throughout the period of investigation. The *Aspergilli* contributed (36.2%) to the total airspora.

The second dominant type was *Cladosporium* (23.19%) followed by *Alternaria curvularia* (*.61%), *Helminthosporium* (5.09%), *Nigrospora* (2.10%), *Smuts* (1.32%) and *Dreschhlara* (1.59%). The results of petriplate exposure shows the dominance of *Aspergillus niger* (10.02%) and *Aspergillus flavus* (8.10%) followed by *Aspergillus fumigates* (4.58%). *Aspergillus candidus*

Environmental conservation in the Indian context

Prasannarani Tanneru

Department of Botany, Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya, Dharmabad, Dist Nanded (M.S)

ABSTRACT

Environmental protection and conservation have now become the major concern the world over. India has a complex spectra of diversity, reflected physiographically, culturally, socially and biologically and is one of the seven megadiversity areas of the world in terms of biodiversity. The major areas of environmental concern are agriculture, forestry, industry, population, etc the realisation of the value and need of intercropping and other methods has paved agroforestry systems. India being a tropical country is enriched by rain forests. The origin of various indigenous medical systems owes to the herbal wealth of these forests. However, degradation of forests warrants their protection and conservation so as to ensure our rich green heritage. The various environmental problems caused by the growth of industry and the multipurpose projects warrant their better management. For the prevention of the rapid loss of biological diversity and environmental degradation, a multidisciplinary effort combining political, social and science-technological systems are required which enables sustainable management and utilisation of the world's environment.

Date of Submission: 16-04-2020

Date of Acceptance: 01-05-2020

I. INTRODUCTION

The environment around man is practically what environment means. In fact, man is the architect of environment and vice versa, considered in terms of development. The rich diversity of life-the plants, animals, micro organisms including bacteria and viruses and the array of factors both physical, chemical and biochemical among others, all have a bearing on welfare of man, in terms of economic benefits, health, occupation and the entire habitat. In short, the life and life support ecosystems resolved into the air, the water and the ears are the essential requisites of the environment scenario of the earth, the concern of which has gripped the whole world almost like a fever by the sudden feeling for saving the earth. The answer is that man wants to care himself and for future generations, having taken stock of the growing revolution in natural resources due primarily to the increase in human activities around the world. What concerns the world also concerns India as the commonality of environment problems are many in different parts of the world.

as far as India is concerned it is among the developing countries or the third world countries with the satisfying situation that the country is first among the third. Apparently such a categorisation of the first (US and Western countries), second (south America, Australia and associated countries) and the third (forming the rest of the world and significantly Africa and India) is an economic division and partly also a political, social and cultural demarcation. It is high time that such a

human circumscription is modified taking stock of present day situation. infact, India has certainly made a sea change, in the post-independent phase of history which merits its consideration as a unique entity and as an example of unity in diversity physically, politically and biologically and the country is in the lead in several spheres of human activity. This diversity is not just in human terms but is reflected physiographically, culturally and socially and in turn biologically. Infact, India has been demarcated as one of the seven megadiversity areas of the world, in terms of the biodiversity which of course is the most visual form of diversity unearth and which has the closest bearing on human life.

AREAS OF CONCERN

It has been mentioned earlier that India has a variety of physiographic reigns reflected amply in its biodiversity. We have the Himalayas in the North with its highest peak in the world, Mount Everest, a vast flood plain formed by the river network formed of the Ganges and the Bramhaputra to which may also be added the Indus (now in Pakistan) followed to the south by chain of Aravalli and Vindhya ranges which is again followed by a long plateau subtended in the West by the Western Ghats mountain ranges and the disrupted mountain groups in the eastern side. This plateau is surrounded by the oceans, the Arabian Sea in the west, the Indian Ocean in the south and Bay of Bengal in the east, spotted also by islands like the Andaman and Nicobar and the

Journal of Emerging Technologies and Innovative Research

(An International Scholarly Open Access Journal, Peer-reviewed, Refereed Journal)
Impact factor 7.95 Calculate by Google Scholar and Semantic Scholar | AI-Powered Research Tool, Multidisciplinary, Monthly, Multilanguage Journal

UGC Approved Journal no 63975

ISSN: 2349-5162 | ESTD Year : 2014
Call for Paper
Volume 8 | Issue 12 | December 2021

JETIR EXPLORE- Search Thousands of research papers

Home

Editorial / RMS

Call For Paper

Research Areas

For Author

Current Issue

Archives

NEW FAQs

Contact Us

Monthly, Multilanguage, Online, Print Journal, ISSN Approved Journal Submit Paper : <http://www.jetir.org/submit-p>

Current Issue Details

Call for Paper
Volume 8 | Issue 12
December 2021

7.95 Impact Factor
Click Here For More Info

Review Results
Notification:
Within 01-02 Days.

Notification of Paper:
Within 01-02 Days after
submitting All Required
documents.

Send message

Welcome to JETIR Research Journal | UGC Approved Journal No 63975 JETIR is Scholarly Open Access, Peer-Reviewed (Peer Review), Refereed, Multidisciplinary, Monthly, Multilanguage, Online, Print Journal, Impact factor 7.95 Calculate by Google Scholar and Semantic Scholar | AI-Powered Research Tool, ISSN Approved Journal

Call For Paper
(Volume 8 | Issue 12 | December 2021)

» Publication Charges: Low Publication Charge ₹1500 INR for indian author & 55\$ for foreign International author per single paper Publication.

ISSN Number

JETIR is Scholarly Open Access, Peer-Reviewed (Peer Review), Multidisciplinary, Monthly, Online, Impact factor 7.95 Calculate by Google Scholar and Semantic Scholar | AI-Powered Research Tool, ISSN Approved Journal

UGC Approved Journal no 63975
Journal Starting Year (ESTD)
Contact Us
Click Here

Impact Factor

7.95

Impact Factor

DOI

Google scholar

Important Links

Call for Paper

ISSUE DETAILS

Current Issue

Archive

Important Resource (Third party ads)

Find help with any tech sciences at
Domyhomework123.com

Mypaperwriter.com has unique term paper and research paper samples on more than 5000 topics for you to use.

For Authors

Call for Paper

Research Area

Author Guidelines

Check Your Paper status

Submit Manuscript online

Sample Paper format

Donation

Hard Copy and DOI Details

Copyright & Undertaking from

PUBLISH PAPER IN 5 EASY STEPS

ISSN: 2349-5162 | WWW.JETIR.ORG | IMPACT FACTOR : 7.95

Journal of Emerging Technologies and Innovative Research

Paper Submission Till:

29 of Current Month

Review Results (Acceptance/Rejection)
Notification: Within 02-03 Days.

Submit Your Paper online @

www.jetir.org

Multidisciplinary, Monthly scholarly open access journal Low Publication Charge 1500 INR for indian author & 55\$ for foreign International author.

www.jetir.org | editor@jetir.org

Indexing in Google scholar, ISSN, ResearcherID-Publisher, Semantic Scholar | AI-Powered Research Tool, Microsoft Academic, Academia.edu, ArXiv.org, Research Gate, CiteSpace, ResearcherID Thomson Reuters, Mendeley | reference manager, Doaj, ISSN, Scopus, and many more

Publication Guidelines

Call For Paper | Volume 8 | Issue 12

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Chandernagar Dist, Nandini

Comparative Study of Physico-Chemical Parameters of Godavari River
Water of Paithan and Kaigaon Locality from Aurangabad District (M.S.)
India

¹Srinivas Rao Bhupalwar, ²Pathan A. V. and ³Rankhamb S. V.

¹Department of Zoology, L.B.S. College, Dharmabad, Nanded. (M. S.), India

²Department of Zoology, Azad College, AUSA, District Latur, 413520, (M.S.), India.

³Department of Zoology, Late Ramesh Warpudkar ACS College, Sonpeth 431516
(M. S.), India

khanamjed777@gmail.com

Abstract

The quality of surface water has progressively worse in India in the past few decades. As a result of the urbanization, growing population, agriculture, and increasing industrialization, the inland water bodies are confronted with the increasing water demand, as facing with extensive anthropogenic emissions of nutrients and sediments, predominantly the river and reservoirs. To resolve this problem, it is necessary to carry out water quality assessment, planning, and management, in which water quality monitoring plays an important role. This comparative study aimed at assessing the water quality Godavari river water of Paithan (Downstream) and Kaigaon (Upstream) of Nath Sagar From Aurangabad District (M.S.) India. Godavari river water is used for irrigation, livestock watering and fish production. This study carries using some selected physico-chemical parameters. The result of water samples shows high pH indicates the basic nature of water samples; the obtained values of each parameter were compared with the standard values set by the World Health Organization (WHO). The values of each parameter were found to be within the beyond safe limits set by the WHO. Overall, the water from all the locations was found to be safe as drinking water. However, it is also important to investigate other potential water contaminations such as chemicals and microbial and radiological materials for a longer period of time, including human body fluids, in order to assess the overall water quality of Godavari river water of Paithan and Kaigaon localities.

KEYWORDS: Water Samples, Assessment, Godavari river.

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded

CHEMISTRY & BIOLOGY INTERFACE

An official Journal of ISCB, Journal homepage; www.cbijournal.com

Synthesis, molecular docking, antibacterial & antifungal activity study of novel 3-((1H-benzo[d]imidazol-2-ylthio)methyl)-2-chloroquinoline derivatives

Pramod B. Guje,¹ Anil B. Chidrawar,¹ S.B. Patwari,² Balaji R. Madje,³ Dhanji P. Rajani,⁴ Jaiprakash N. Sangshetti,⁵ Manoj Damale,⁶ Rajkumar U. Pokalwar^{1*}

¹Department of Chemistry, Degloor College, Degloor, Nanded-431717 Maharashtra, India.

²Department of Chemistry, L.B.S. College, Dharmabad, Nanded, Maharashtra, India.

³Department of Chemistry, Vasantrao Naik College, Aurangabad-431003, Maharashtra, India.

⁴Microcare Laboratory and Tuberculosis Research Center, Surat-395003, Gujrat, India.

⁵Y. B. Chavan College of Pharmacy, Aurangabad 431001, Maharashtra, India.

⁶Srinath College of pharmacy, Aurangabad, 431136, Maharashtra, India

E-mail: rajupokalwar@rediffmail.com

Received 13 July 2020, Accepted 24 October 2020

Abstract: A new and convenient method was developed for the synthesis of 3-(1H-benzo(d)imidazole-2-ylthio) methyl-2-chloroquinoline using 2-chloroquinolin-3-carbaldehydes in quantitative yield. The newly prepared compounds were characterized by ¹HNMR, IR and Mass spectroscopy. These newly synthesized compounds were studied for antifungal and antibacterial activities. Antibacterial activity study with *S. aureus*, *E. coli*, *P. aeruginosa* and *S. pyogenes* of compound **4e** was found good when compared with Ampicillin as standard. Molecular docking studies have been performed to rationalize the experimentally observed affinity 3-((1H-benzo[d]imidazol-2-ylthio)methyl)-2-chloroquinoline derivatives to gain insights of the mode of inhibition of MurD ligase enzyme. The molecular docking study revealed that derivatives **4e** and **4f** of 3-((1H-benzo[d]imidazol-2-ylthio)methyl)-2-chloroquinoline are the most active. Antifungal activity of compound **4e** was found good with *C. Albicans*, *A. Niger* and *A. Clavatus* when compared with standard Griseofulvin, remaining compounds **4a-d** and **4f** were not showed any good activities.

Keywords: 2-Chloroquinoline-3-carbaldehyde, antibacterial, antifungal, molecular docking, 3-(1H-benzo(d)imidazole-2-ylthio) methyl-2-chloroquinoline.

Introduction

Quinoline ring system represents a very important and major class of heterocyclic compounds and is used as a key intermediate for

many pharmacologically important compounds. [1-3] The derivatives of quinoline exhibits physiological and biological activities such as antimalarial, [4-11] anti-inflammatory, [12-17] antitumor, [18-20] DNA binding capacity, [21-

SYNTHESIS AND BIOLOGICAL ACTIVITY OF IMIDAZOLE DERIVATIVES

S. S. Wagh,^a B. R. Patil,^b H. M. Kasralikar^{a*}

^aDepartment Of Chemistry, Adarsh College, Hingoli, 431513 (M.S.) India

^bDepartment Of Chemistry, Sharda Mahavidyalaya, Parbhani, 431401 (M.S.) India

^{a*}Department Of Chemistry, L.B.S.college, Dharmabad, 431809 (M.S.) India

Abstract: Heterocyclic compounds have various medicinal and pharmaceutical applications. These compounds comprise the major and the most varied family of organic compounds. Imidazole is one of the most important heterocyclic compounds, which possess a wide range of applications in medicine as well as pharmacies. This review includes the various methods for the synthesis of imidazole derivatives and its biological activities.

Keywords: Heterocyclic compounds; Imidazole derivatives; Biological activity.

Content:

1. Introduction
2. Development in the Synthesis of Imidazole derivatives
3. Biological activities of newly functionalised Imidazole derivatives
 - 3.1 as an anticancer agent
 - 3.2 as an tubercular agent
 - 3.3 as an anti HIV agent
 - 3.4 as an antimicrobial agent
 - 3.5 as an antifungal agent
4. Conclusion
5. References

1. Introduction:

Heterocyclic compounds are the organic compounds containing one or more heteroatoms in their structure. These heterocyclic compounds plays a key role in the biological system because most of the biological molecules like DNA, RNA, Vit.B₁₂, hemoglobin, myoglobin contain heterocyclic compounds in their skeleton. Imidazole constitutes major class of heterocyclic compounds, which are useful in the medicinal field. Imidazole is a five membered ring containing two nitrogen atoms at 1 and 3 position. Many natural products like alkaloids contain imidazole ring. This ring system is present in important biological building blocks, such as histidine and the related hormone histamine. Many drugs like antifungal, nitroimidazole series of antibiotics, and the sedative midazolam contain imidazole ring. The literature survey shows that a lot of work on the imidazole

 PRINCIPAL
 Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
 Dharmabad, Dist. Nanded

ISSN 0974-3618 (Print)
0974-360X (Online)

www.rjptonline.org

RESEARCH ARTICLE

An effective multicomponent synthesis of 2,6-dihydro-2,6-diimino-4,8-bis (phenylamino) pyrimido [2,1-b] [1,3] thiazine-3,7-dicarbonitrile

Anil B. Chidrawar^{1*}, Rajkumar U. Pokalwar¹, Nitishkumar S. Kaminwar²

¹P G Research Centre, Department of Chemistry, Degloor College, Degloor, S.R.T.M.U. Nanded, India - 431717

²P G Department of Chemistry, L. B. S. College, Dharmabad, S.R.T.M.U. Nanded, India - 431717

*Corresponding Author E-mail: anilchidrawar74@gmail.com

ABSTRACT:

A mixture of Bis methylthio methylene malononitrile (BMMM), thiourea and aniline/4-chloro aniline/4-methoxy aniline/4-nitro aniline on reflux with dimethyl formamide solvent in presence of K₂CO₃ for 5-6 hours. The progress of the reaction was monitored by TLC. After completion of the reaction, the mixture was cooled to room temperature, washed with water gives 2,6-dihydro-2,6-diimino-4,8-bis (phenylamino) pyrimido [2,1-b] [1,3] thiazine-3,7-dicarbonitrile and its derivatives respectively. The synthesized compounds were characterized by elemental analysis and spectral data.

KEYWORDS: Bis methylthio methylene malononitrile, thiourea, 4-substituted anilines, K₂CO₃, dimethyl formamide.

INTRODUCTION:

Heterocyclic chemistry research encompasses almost half of the organic chemistry research throughout the world. A huge amount of bioactive organic compounds that contain heterocyclic frameworks play a vital part in the medicinal field. It is commonly reported that heterocycles having sulphur or nitrogen atoms or both of them are the general features present in the structures of most of the pharmaceutical and natural compounds.¹ They also act as multidentate ligands for different metals due to the presence of nitrogen and sulfur atoms and are thus used extensively in coordination chemistry to obtain new frameworks with potential bioactivity.²

A literature survey has revealed the diversified biological and pharmacological significance of several nitrogen and sulphur heterocycles. This aspect has been drawing the attention of many researchers towards exploiting the biological importance of various heterocyclic compounds and to establish the relationship between their biological, pharmacological potency and structural features.

A rapid progress in the work on fused quinazolinones and thienopyrimidines has given rise to a number of compounds exhibiting potent pharmacological actions.

Heterocycles containing nitrogen and sulphur atoms, for instance thiazines, display diverse properties such as antifungal,³ anti-HIV,⁴ antipsoratic⁵ and antimicrobial⁶ activities and thus are of great chemical and pharmaceutical significance.⁷⁻¹⁶ Some benzodiazepine substitutes¹⁷ of imidazo [2,1-b]-[1,3] thiazines and pyrimido [2,1-b]-[1,3] thiazines are well known anti-inflammatory agents.¹⁸ Likewise, thiazoles have also been reported to possess an important role in various fields of medicinal and agricultural chemistry.

There are a large number of pharmacologically interesting benzimidazole molecules fused to a five membered rings containing one heteroatom (pyrrolobenzimidazoles), two heteroatoms (pyrazolo-, imidazo-, oxazolo-, and thiazolo-benzimidazoles) and three heteroatoms (triazolo-, thiadiazolo- and oxadiazolo-benzimidazoles). Also, several benzimidazole moieties are fused to a six membered ring containing one heteroatom (pyridobenzimidazoles), two heteroatoms (pyrimido-, pyrazino-, thiazino-benzimidazoles) and three heteroatoms (triazinobenzimidazoles). Seven membered rings fused

Received on 27.08.2019 Modified on 14.10.2019
Accepted on 15.11.2019 © RJPT All right reserved
Research J. Pharm. and Tech 2020; 13(6):2658-2660.
DOI: 10.5958/0974-360X.2020.00472.2

Eco-friendly Synthesis of 1, 4-Dihydropyrano-[2,3-c] Pyrazoles Using Copper Nanoparticles Grafted on Carbon Microsphere as a Heterogeneous Catalyst

Nitishkumar S. Kaminwar¹, Sunil. U. Tekale², Anil B. Chidrawar³, László Kótai⁴,
Rajendra P. Pawar^{2,*}

- ¹ Department of Chemistry, L.B.S. College, Dharmabad 431 809, Maharashtra, India
² Department of Chemistry, Deogiri College, Aurangabad 431 005, Maharashtra, India
³ Department of Chemistry, Degloor College, Degloor 431 717, Maharashtra, India
⁴ Research Centre for Natural Sciences, ELKH, H-1117, Budapest, Hungary
* Correspondence: rppawaar@yahoo.com;

Scopus Author ID 56095571700

Received: 16.07.2020; Revised: 10.08.2020; Accepted: 12.08.2020; Published: 15.08.2020

Abstract: A convenient and efficient one-pot three-component synthesis of 6-amino-4-aryl-5-cyano-3-methyl-1-phenyl-1, 4-dihydropyrano[2, 3-c] pyrazoles was achieved using copper nanoparticles grafted on carbon microsphere (Cu-NP/C) as a reusable heterogeneous catalyst. The synthesis of pyranopyrazoles was carried out under mild reaction conditions affording excellent yield of the corresponding products.

Keywords: Pyranopyrazole; Multi-component reaction; Cu-NP/C.

© 2020 by the authors. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1. Introduction

The shift of organic synthesis is prominently directed towards “Greenery”. Growing interest awakened among researchers that consequently resulted in the development of new environmentally benign procedures such as the use of the aqueous medium, multi-component reaction (MCR) strategy, and reusable catalysts to save resources and energy [1]. In recent years, the efficient synthesis of complex molecules from simple and readily available materials has become one of the important aspects of organic synthesis. Attempts have been made to develop several techniques for the efficient use of reusable catalysts and multi-component reactions [2-3]. Being powerful and bond-forming efficient tools in organic, combinatorial, and medicinal chemistry, MCRs have attracted researchers with increasing awareness to develop high atom economy, eco-friendly, one-pot, single step, energy minimized, and negligible waste production strategies. These features encourage MCRs as well-suited for the easy construction of diversified arrays of valuable bioactive heterocycles.

Constituting an important heterocyclic scaffold with a rich bioactive profile in medicinal chemistry, dihydropyrano [2, 3-c] pyrazoles exhibit anticancer [4], antimicrobial [5], antioxidant [6], anti-inflammatory [7]. Besides this, they also possess DNA-binding ability [8] and potential inhibitors of cholinesterases [9]. Hence, due to the existence of these precious scaffolds in biologically active molecules (Figure 1), considerable efforts have been documented for the synthesis of these heterocyclic motifs by using various methodologies [10]. From the literature survey, 1,4-dihydro-pyrano[2,3-c]pyrazoles can be synthesized in the

<https://nanobioletters.com/>

A green synthesis of isoquinolines using Ru(II)/PEG-400 as homogeneous recyclable catalyst *via* C-H/N-N bond activation

Shrinivas L Nakkalwar, Hanmant M Kasralikar, Nitish S Kaminwar, Shivaji B Patwari & Vivekanand B Jadhav*

^aDepartment of Chemistry, L. B. S. Mahavidyalaya, Dharmabad 431 809, Dist. Nanded, India

^bDepartment of Chemistry, Shri Muktanand Mahavidyalaya, Gangapur 431 109, Dist. Aurangabad, India

E-mail: viveka22@gmail.com

Received 1 January 2019; accepted (revised) 4 February 2020

A novel and green synthesis of 1-phenyl isoquinoline derivatives has been developed by using Ru(II)/PEG-400 as homogeneous recyclable catalyst *via* C-H/N-N bond activation *via* C-H/N-N functionalization of 1-(diphenylmethylene) hydrazine and aryl substituted acetylenes. In order to realize the proposed protocol, Cu(OAc)₂ and AgSbF₆ are used as oxidant and additive respectively in PEG-400 biodegradable solvent. This protocol has a simple extraction procedure, uses biodegradable solvent, affords high atom economy, employs a reusable catalytic system, provides wide substrate scope with high yield of product, for the synthesis of isoquinoline derivatives.

Keywords: Green synthesis, homogeneous catalyst, biodegradable solvent

Isoquinoline ring has been found to possess wide range of biological and pharmacological applications such as antimalarial, anti-HIV, insect growth retarding antitumor, antimicrobial, antileukemic antibacterial, Parkinson's disease activity and is a scaffold for chiral ligands. Isoquinoline is an important source of leads for drug discovery. In addition to this, Isoquinoline represents one of the important structural scaffolds found in various natural products and pharmaceutical compounds. To investigate this chemical space several protocols have been developed for the synthesis of Isoquinoline ring.

Bischer-Napieralski, Pictet-Spengler, and Pomeranz-Fritsch reactions are traditional methods for synthesis of isoquinolines and these often suffer from some drawbacks such as low yields, a narrow substrate scope, and drastic reaction conditions. There are certain reactions in which, a preactivated halogen group such as I or Br was used to activate the *ortho*-carbon of the aromatic imines. In these reactions, Cyclization of *o*-halobenzimidines with carbon-carbon π -components using Palladium- or nickel-catalysis is one of the challenging methods to synthesize isoquinoline derivatives¹. Now a day, C-H activation reactions² have exchanged route for accessing isoquinoline scaffolds with a more concise manner³. These methods provide a straightforward way to isoquinolines synthesis, but they often require the use of a precious transition metal. Such methodology

represents one of the best strategies for the conversion of organic molecules in account of high atom and step economy, efficiency, environmental impact.

In recent years, utilization of first row transition metals has focused in the area of C-H functionalization⁴. In this context, research workers independently reported Co(III)-catalyst for C-H/N-O bond functionalization of oximes with alkynes⁵, oxidative annulations of N-H imines with alkynes in the presence of an external oxidant⁶, an elegant C-H/N-H bond functionalization of amidines with diazo compounds⁷, C-H/N-S bond functionalization of N-sulfinyl imines with alkynes⁸ and recently C-H/N-N Functionalization⁹ of arylhydrazones for the synthesis of isoquinoline.

Jun, Cheng, and Ellman *et al.*^{10,11} reported the Rhodium(I)-catalyzed chelation-assisted C-H bond activation of aromatic imines or oximes with alkynes, similarly Chiba's group reported a Rh(III)-catalyzed cyclization of aryl ketone O-acyloximes with alkynes by C-H bond activation^{12a-c}, and Rovis *et al.* and Li *et al.* also demonstrated a rhodium-catalyzed cyclization of aromatic ketoximes with alkynes by C-H bond activation^{12d,f}.

Now a day, a less-expensive ruthenium catalyst has been widely used in the cyclization reaction rather than rhodium catalyst because of its remarkable regioselectivity and the economy^{13,14}. Masilamani Jeganmohan *et al.*^{15,16} reported the complete

2020-2021 (UGC - care list)
impact factor

12

Our Heritage (UGC Care Listed)
ISSN: 0474-9030 Vol-68, Special Issue-12

National Conference on Recent Trends in Physics, Chemistry and Mathematics (RTPCM-2020)
Held on 4th February 2020 Organised by: Department of Physics, Chemistry and Mathematics, Saundarrao Solanki Mahavidyalaya, Majalgaon, MS

Novel Method For The Synthesis Of Spiro-Oxindole Derivatives Using Heterogeneous Zinc Triflate Catalysis

Nakkalwar S. L.^a, Kasralikar H. M.^a, Kaminwar N. S.^{*}

^a Department of Chemistry, LalBahadur Shastri Mahavidyalaya, Dharmabad,
Maharashtra-431809, India.

E-mail: nskaminwar@gmail.com

Abstract: An efficient one-pot three-component synthesis of spirooxindole derivatives involving isatin, malononitrile and enolisable C-H acids such as 3-methyl 1-phenyl 2-pyrazolin 5-one and 4-hydroxy 6-methyl 2-pyrone is carried out using zinc triflate as acid heterogeneous catalyst. The cheap starting material, easy separation, high catalytic efficiency, good yield of products and simple workup are promising features of the reaction under 1:1 aqueous alcoholic media.

Introduction:

Indole nucleus containing heterocycles exhibit antibacterial and antifungal activities. Pyrazole ring derivatives are useful in the development of insecticides, fungicides and herbicides¹. The spirooxindole moiety is important unit of a large family of natural products and pharmaceuticals². For example Spirotryprostatins A and B are cytostatic alkaloids. The structural characteristics of these compounds are the spiro ring fused at C₃ position of the oxindole unit with various heterocyclic motifs³. A large number of bioactive natural products contain indole moiety^{4,5} which exhibit antifungal and antibacterial activities. In the structure of spirooxindoleindole, 3-carbon is shared in the formation of spiroindolines and a carbonyl group at C-2 position. Compounds containing spirooxindole as the structural unit exhibit different biological activities like antimicrobial, antioxidant, antitubercular, anticancer, anti-HIV and anti-inflammatory activities⁶. Some representative examples of spirooxindoles are given in **Figure 1**.

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded Copyright © 2019 Authors

विमाही शोध-पत्रिका
PEER Reviewed & Refereed JOURNAL

ISSUE-21 VOLUME- 4 IMPACT FACTOR-**SJIF-6.424**, GIF-2-3588,
ISSN-2454-6283 जुलाई-सितंबर, 2020

AN INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

सम्पादक
डॉ. सुनील जाधव, नांदेड
९४०५३८४६७२

तकनीकी सम्पादक
अनिल जाधव,
मुंबई

पत्राचार हेतु पता->

महाराणा प्रताप हाउसिंग सोसाइटी, हनुमान गढ़ कमान के सामने, नांदेड-४३१६०

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad. Dist. Nanded

14

शोध . ऋतु Shodh-Rityu

तिमाही शोध-पत्रिका

PEER Reviewed & Refereed JOURNAL

ISSUE-21 VOLUME- 4 IMPACT FACTOR-SJIF-6.424, GIF-2-3588,
ISSN-2454-6283 जुलाई-सितंबर, 2020

AN INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

सम्पादक

डॉ. सुनील जाधव, नांदेड

९४०५३८४६७२

तकनीकी सम्पादक

अनिल जाधव,

मुंबई

पत्राचार हेतु पता->

महाराणा प्रताप हाउसिंग सोसाइटी, हनुमान गढ़ कमान के सामने, नांदेड-४३१६०

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded

दलित विमर्श और सलाम कहानी

डॉ. प्रतिभा जी. येरेकार

सहयोगी प्राध्यापिका एवं

हिंदी विभाग प्रमुख

लाल बहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद, जि. नांदेड (महा.)

बीसवीं सदी के उत्तरार्ध में और विशेषतः

सदी के अंतिम दो-तीन दशकों में लिखा गया साहित्य, संवेदनाओं की विविधानुभूति का साहित्य है। क्योंकि इस कालखंड में विभिन्न आंदोलन हुए तथा देश के सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक एवं आर्थिक परिवेश में कई बदलाव आ गए। परिवेश तथा परिस्थितियों में हुए परिवर्तन ने साहित्य को प्रभावित किया। नतीजा, साहित्य समाज का दर्पण होने से साहित्य में तत्कालीन समग्र परिवेश का प्रतिबिंब विविधता से संसृष्टित हुआ। चूंकि इस साहित्य में संत्रास, शोषण, पीडा, भटकन, भ्रष्टाचार, अलगाव, आडम्बर, मँहगाई, दहेज-समस्या, वर्णभेद, वर्ण एवं जातिभेद के विरुद्ध संघर्ष, स्वाभिमान, स्वैराचार, स्वतंत्र अस्तित्व की चेतनाभिव्यक्ति आदि कई संवेदनाएँ अभिव्यक्त हुईं। तथापि इस काल की प्रमुख उपलब्धि हिंदी में दलित साहित्य एक मुख्य धारा के रूप में प्रवाहित होने की रही, जो इस युग की एक महत्वपूर्ण देन है। इस संबंध में व्ही. एन. भालेराव ने अपने विचार प्रदर्शित करते हुए लिखा है बीसवीं शती के अंतिम पच्चीस सालों में अर्थात् 1975 के बाद हिंदी-साहित्य में जो सृजन हुआ है, उसे हम उत्तर आधुनिक युग की संज्ञा देते हैं। इस दौर में लिखा साहित्य संत्रास और शोषण के सामूहिक अभुवन का ब्यौरा है। अलगाव और उत्पीडन के इतिहास का लेखा-जोखा है। वर्ण एवं जातिव्यवस्था के विरुद्ध संघर्ष का आव्हान है, जो दलितों में स्वाभिमान और चेतना जागृत करता है। विचारकों ने जिसे दलित-साहित्य नाम से नवाजा है। अतः दलित साहित्य को ही उत्तर आधुनिक युग की मुख्य धारा के रूप में देखा जा सकता है। 1अस्तु, दलित साहित्य को लेकर विभिन्न विद्वानों में पर्याप्त विचार-विमर्श हुए हैं और आज भी हो रहे हैं।

वास्तव में दलित एवं दलित-साहित्य क्या हैं? इस संबंध में मंथन कर अनेक विद्वानों ने दलित तथा दलित-साहित्य की परिभाषा को निम्नतः से इस प्रकार परिभाषित किया है-

डॉ. आंबेडकर दलित जातियाँ वे हैं जो अपवित्रकारी होती हैं। इनमें निम्न श्रेणी के कारीगर, धोबी, मोची, भंगी, बसौर सेवक जातियाँ जैसे चमार, डंगारी (मरे हुए पशु उठाने के लिए), सउरी (प्रसूतिगृह का कार्य करनेवाले), ढोला (डफली बजाने वाले) आते हैं। कुछ जातियाँ परंपरागत कार्य करने के अतिरिक्त कृषि-मजदूरी का भी कार्य करती हैं। कुछ दिनों पूर्व तक इनकी स्थिति अर्धदास, बंधुआ, मजदूर जैसी रही है। 2शरणकुमार लिंबाळे दलित अर्थात् केवल हरिजन और नवबौद्ध ही नहीं, बल्कि गाँव की सीमा से बाहर रहनेवाली सभी अछूत जातियाँ, आदिवासी, भूमिहीन खेत- मजदूर, श्रमिक, दुःखी जनता, भटकी बहिष्कृत जाति इन सभी का दलित शब्द की व्याख्या में समावेश होता है। दलित शब्द की व्याख्या केवल अछूत जाति का उल्लेख करने से नहीं होगी। इसमें आर्थिक तौर पर पिछड़े हुए लोगों का भी समावेश करना चाहिए। दलितों का दुःख, परेशानी, गुलामी, अधःपतन और उपहास के साथ-ही दरिद्रता का कलात्मक शैली से चित्रण करनेवाला साहित्य ही दलित साहित्य है। दलित साहित्य मनुष्य को केंद्र मानता है। मनुष्य के सुख-दुख में समरस होता है। मनुष्य को महान मानता है। मनुष्य को सम्यक् क्रांति की ओर ले जाता है। उमाताप्रसाद दलित दबाया गया, गिराया गया, अलग किया गया, उत्पीडित उपेक्षित, बहिष्कृत, अपमानित, शोषित आदि।... मुख्यतः हिन्दू समाज में शस्त्र

दक्षिण भारतीय हिंदी साहित्य साधक : डॉ. बालशौरि रेड्डी

डॉ. प्रतिभा जी. येरेकार

सहयोगी प्राध्यापिका एवं हिंदी विभाग प्रमुख
लाल बहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद, जि. नांदेड

दक्षिण भारतीय हिंदी साहित्यकार 'डॉ. बालशौरि रेड्डी' हिंदी और तेलगु भाषा के एक मुधेन्य साहित्यकार के रूप में विख्यात हैं। तथापित वे वस्तुतः हिंदी के साहित्य-साधक के रूप में विशेषतः से आलोकित होते हैं। बजह यह कि वे मूलतः तेलगु मातृभाषिक होने के बावजूद भी उन्होंने मातृभाषा से अधिक राष्ट्रभाषा को महत्व देते हुए हिंदी में अनूठी रुचि निर्माण कर हिंदी की विभिन्न विधाएँ- उपन्यास, कहानी, जीवनी, नाटक, निबंध, आलोचना, पत्रकारिता, इतिहास-लेखन, संपादन आदि में सृजनात्मक लेखन करने के साथ अनुवाद का भी महत्वपूर्ण कार्य कर, हिंदी भाषा-साहित्य को पल्लवित किया है।

डॉ. बालशौरि रेड्डी ने हिंदी तथा तेलगु भाषा-साहित्य की निर्मिति करने के साथ-साथ तमिलनाडु एवं कर्नाटक के साहित्य को लेकर भी अपने विचार व्यक्त किए हैं। संभवतः इसीलिए उनके बहुविध लेखन को मद्देनजर रखते हुए विविध विश्वविद्यालयों में उनके साहित्य पर अनेक अनुसंधानकर्ताओं ने अपने पी-एच.डी. के शोध-प्रबंध प्रस्तुत किए हैं।

डॉ. बालशौरि रेड्डी की 'जीवनी' संसूचित करती है कि डॉ. बालशौरि रेड्डी, म. गाँधी से परिचित होकर हिंदी की ओर अग्रसर हुए हैं। सन 1946 में 'हिंदी प्रचार सभा' की 'रजत जयंती' के अवसर पर म. गाँधी मद्रास अर्थात् चेन्नई आए थे। वहाँ उस समारोह में आंध्र प्रदेश के 'कडपा' जिले के एक छोटे से गाँव 'गोल्लल गुड्ड' से 18 वर्षीय युवक 'बालशौरि रेड्डी' भी सम्मिलित होने आए हुए थे। युवक बालशौरि रेड्डी की रुचि सभा के समारोह से अधिक गाँधी जी को देखने, उनसे मिलने और उनका ऑटोग्राफ लेने में थी। अतः उन्होंने गाँधी जी से मिलकर, उनका ऑटोग्राफ ले लिया। परंतु ऑटोग्राफ में म. गाँधी जी ने 'मो. क. गाँधी' लिखा, जिससे वे बहुत निराश हुए। क्योंकि उनके गाँव में किसी को भी हिंदी पढ़ने नहीं आती थी, जिसे वे बता सके। साथ-में ऑटोग्राफ के अक्षर भी ठीक नहीं थे। फलतः वे अपना ऑटोग्राफ किसी को भी दिखा नहीं सकते थे, इसका उन्हें बहुत दुःख हुआ।

तत्पश्चात् सभा का उद्घाटन होने पर गाँधी जी ने भाषण देते हुए युवा पीढ़ी को आवाहन किया कि 'बहुत जल्द हिंदुस्तान आजाद होने जा रहा है। अतः हिंदुस्तान की राष्ट्रभाषा हिंदी होगी और मैं युवा पीढ़ी से अपील करता हूँ कि वे अभी से हिंदी सीखें, ताकि हिंदुस्तान के आजाद होते ही सारा राजकाज हिंदी में कर सकें। अंग्रेजी वित्तीयत की भाषा है, चूँकि वह कदापि हमारी राष्ट्रभाषा नहीं हो सकती।' म. गाँधी के

च्याशी

जाती-

होते.

२०. महात्मा जोतीराव फुले यांचे शिक्षणविषयक विचार व कार्य

प्रा. डॉ. गोविंद यमलवाड

लोकप्रशासन विभागप्रमुख, लाल बहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद, ता. धर्माबाद, जि. नांदेड.

प्रस्तावना

आधुनिक भारतामध्ये अनेक समाजसुधारक व विचारवंत होऊन गेले. त्यामध्ये महात्मा जोतीराव फुले हे अग्रस्थानी आहेत. ते आधुनिक महाराष्ट्रातील मूलगामी समाजपरिवर्तनाच्या चळवळीचे आद्यप्रवर्तक होत. महात्मा फुले हे कृतिशील समाजसुधारक होते. त्यांनी जे विचार मांडले ते त्यांनी प्रत्यक्षातही आणले. त्यांनी पुण्यात मुर्लीसाठी आणि अस्पृश्यांसाठी स्वतंत्र शाळा काढल्या. आपल्या घरासमोरील पाण्याचा हौद अस्पृश्यांसाठी खुला केला. विधवांसाठी अनाथाश्रम चालविला. स्त्रियांच्या उद्धाराचे सर्वांगीण प्रयत्न केले. प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत असावे, अशी मागणी त्यांनी ब्रिटिशांकडे केली होती. ते महान साहित्यिक, धर्मचिकित्सक, धर्मसंस्थापक, राजकीय विचारवंत व कृतिशील सुधारक होते. त्यांनी अनेक क्षेत्रात मूलगामी स्वरूपाची कामगिरी बजावली होती. थोडक्यात, एक विचारवंत व सुधारक म्हणून त्यांनी उल्लेखनीय योगदान दिले आहेत. प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये महात्मा फुले यांच्या शैक्षणिक विचार व कार्याचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

। अन्न

गृहितकृत्ये

१. महात्मा जोतीराव फुले यांचे शैक्षणिक विचार आधुनिक भारताच्या निर्मितीसाठी दिशादर्शक ठरले आहेत.
२. महात्मा जोतीराव फुले यांचे शैक्षणिक कार्य मूलभूत स्वरूपाचे होते.

उद्दिष्ट्ये

१. महात्मा जोतीराव फुले यांच्या शैक्षणिक विचारांचा शोध घेणे आणि त्यांचे आधुनिक भारताच्या निर्मितीमध्ये काय योगदान आहे याचा अभ्यास करणे.
२. महात्मा जोतीराव फुले यांच्या शैक्षणिक कार्याचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोध निबंध लेखनासाठी संदर्भ संशोधन पद्धतीचा अवलंब केलेला आहे. त्यासाठी प्राथमिक व दुय्यम संदर्भ साधनांचा आधार घेतलेला आहे.

१९ व्या शतकातील स्त्रियांची व अस्पृश्यांची शैक्षणिक परिस्थिती

दलित वर्ग हा समाजातील सर्वात मोठा वर्ग होता. या वर्गात अस्पृश्य, शेतकरी आणि कामगार वर्गाबरोबरच वरिष्ठ वर्गातील स्त्रियांचा देखील समावेश होता. त्यावेळेच्या रूढीनुसार मुर्लीचे लग्न लहान वयातच केले जात होते. त्यामुळे अनेक स्त्रियांना वैधव्याला तोंड द्यावे लागले. सती जावे लागले. पुनर्विवाह निषिद्ध मानला जात होता. तिचे केशवपन केले जाई.

**Studies on Protozoancyst of Freshwater of Nahar-E-Ambari Water Canal,
Aurangabad M.S.**

Shaikh Afreen S.
Department of Zoology
Maulana Azad college Of Arts and Science Aurangabad (M.S.)
India

S. R. Bhupalwar
Dept. Of Zoology
L. B. S. College, Dharmabad, Nanded

Abstract

The present study deals with Protozoa cyst by small scale culture. The results reveal that there is slow development and very few population observed during the culture, protozoa's are cultured in small petridish by feeding some artificial and natural food during the year 2013-2014. The findings shows that the protozoa's such as, Accanthamoeba cyst, Hartmanella cyst, Actinopoda cyst Euglypha cyst are observed with different developmental stage as Excyst and encyst trophozoite and adult stage. The organism withstand the food scare condition are cyst organism. The results reveals that the population of cystic protozoa's fluctuated in relation to food.

Keywords: Nahar-e-Ambari, Gemnoamoeba, cyst, encyst, excyst, Trophozoite

INTRODUCTION

Protozoa are appears with their different cellular forms. Such type of study considers as a part of cytology. Most of the protozoa are typical eukaryotic organism but few groups such as *dianoflagellats* resembles structural similarity. Due to its cellular organization they are called as mesokaryots. (M. Alfert et. al. 1978) Many protozoa faces complex life cycle. Some stages of life cycle is more stable like in heliozoans *actinospharium* flagellates develops by mitotic division and by converting in to two individual. Protozoa are observed as single nucleated and with two nuclei. Morphologically the protozoan's possesses structural differentiation in normal condition but are observed with adaptive to complex life style i.e. cyst. Thus Many protozoa such as *actinopods*, *radiolarian*, *dianoflagellates*, *Actinopods*, *Naegeleria*, *Accanthamoeba*, *hartmanella* are the freshwater free living are adapted to cyst mode. The cyst stages are also possesses morphological dissimilarity but the only mean of identification. So morphology of cyst are, The structural difference are appears as temporary structure or As dormant state.

6. Few Facts from Upanishad

Dr. Tanneru Prasannarani

Department of Botany, Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya Dharmabad, Dist. Nanded.

In ancient times Vedic seers used to give discourses to explain the divine knowledge of the Vedas. Devotees used to sit at their feet out of respect and to imbibe the real import of the knowledge. *Upanishad* means the inner or mystic teaching. The term Upanishad is derived from *upa* (near), *ni* (down) and *sad* (to sit), i.e., sitting down near; hence the compilations of these discourses are known as Upanishads. Upanishads contain anythings which are of practical use in leading good and socially useful life. They give as a code of conduct, hope and confidence.

ISA Upanishad

Isa Upanishad is the crown jewel in the diadem of the Upanishadic teaching. It has only eighteen verses. It wants us to keep God in our minds constantly and attend to our duties and conduct our activities with confidence. We should realise that the whole universe is filled with God and Whatever we do belongs to God. The self is constant and motionless and yet runs faster than the mind. The most notable thing about this Upanishad is that its refrain is *A human being should live for a hundred years*. It is the minimum. With logic and emphasis, mantra by mantra through out, the Upanishad harps on this note. It should not be merely existing but living happily and productively following the path illumined by the Upanishadic truths. How relevant it is to the conditions prevailing in modern times, when human beings feel depressed and world-weary unable to face the crises and uncertainties of social life! How many people young and old, are developing suicidal tendencies in this fast track life of cut throat competition ! The central thought is that every thinking person should scrutinise his thoughts and audit his values and actions for a worth while life

All that is full. All this is full

From fullness comes fullness.

When fullness is taken from fullness

Fullness still remains.

This explains the relation of the individual soul to supreme being. The whole remains whole even if something is taken off the whole! The ides is from the fullness of the self (God) the

Forest Soils as Sinks for Atmospheric Gases

Dr. Tanneru P.K

Department of Botany, Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya Dharmabad, Dist Nanded Maharashtra 431809

Date of Submission: 14-03-2020

Date of Acceptance: 30-03-2020

I. Introduction:

Our understanding of the capacity of various soils to function as sinks for gaseous air contaminants is very limited. This general topic has received only meager research attention over the last twenty years. Obviously, soils have considerable capacity to absorb a variety of gases from the atmosphere, and to incorporate and transform them in or on the soil through a large number of microbial, other biological, physical, and chemical, processes. Specific information is lacking, however, on the relative importance of source versus sink function, the capacities and rates of various soils for absorption, residence, and reaction rate times, the influence of soil physical (mineral and organic matter content, structure, and porosity) and chemical (pH, moisture content, and exchange capacity) properties, climate on removal rates, and significance of soil management practices on removal rates.

Bohn(1972) reviewed the literature on soil sink function and presented some generalizations. He concluded that soils will absorb organic gases more rapidly and in larger quantities with increasing molecular weight and with greater numbers of nitrogen, phosphorus, oxygen, sulphur, and other functional group substitutions in the compound. Absorption of low molecular weight and less substituted organic gases was judged to be dependent on the development of an appropriate microbial population. Soil removal of inorganic gases was concluded to involve primarily chemical and physical processes. The author observed that the literature regarding soil removal of reducing gases was modest, while the information regarding oxidizing gases (ozone, peroxy compounds, and chlorine) was non-existent.

Carbon monoxide

Carbon monoxide is formed in all combustion processes as a result of the incomplete oxidation of carbon: as a result, anthropogenic production is locally and regionally enormous. In excess of 6×10^{14} g of carbon monoxide is annually discharged into the world's atmosphere (Seiler, 1974). The primary contributors of combustion carbon monoxide are the United States, Europe, and Japan. As a result, most of the anthropogenic emissions are concentrated in the temperate latitudes of the northern hemisphere. Consequently, a key feature of the global distribution of carbon monoxide is a higher concentration in the Northern than in the southern Hemisphere.

Atmospheric carbon monoxide contents are at a maximum during winter and spring and at a minimum during the summer. Over the past two decades, winter concentrations have tended to increase while summer levels have remained constant. Despite the geographic and seasonal variations, the available information supports the conclusion that global carbon monoxide concentrations have remained relatively constant in clean atmospheres. Available data, further support the conclusion that, during the warm season, atmospheric levels of carbon monoxide are related by intense natural sink function (Nozhevnikova and Yurganov, 1978)

A large number of potential natural sinks have been proposed for carbon monoxide:

1. Absorption by oceans,
2. Oxidation to carbon dioxide by OH⁻ in the troposphere
3. Migration to the stratosphere, followed by photochemical reaction,
4. Reaction with animal haemoprotein,
5. Fixation by higher plants, and
6. Absorption by soil

In the light of available evidence, only the latter two hypotheses can be said to be of general importance. Vegetative oxidation of carbon monoxide to carbon dioxide (Ducet and Rosenberg, 1962) and fixation as serine (Chappelle and Krall, 1961), have been described. Employing ¹⁴CO, Bidwell and Fraser (1972) observed uptake by leaves of bean plants under both light and dark conditions. Numerous other non-tree species were tested for carbon monoxide uptake at low gas concentration in the light. Using their bean plant

२. ई-प्रशासन-संकल्पना व अंमलबजावणी

डॉ. गोविंद तु. यमलवाड

एल.बी.एस. कॉलेज, धर्माबाद, जि. नांदेड.

प्रस्तावना

आधुनिक युग हे विज्ञान व तंत्रज्ञानाचे युग म्हणून ओळखले जाते. विज्ञान व तंत्रज्ञानामुळे अनेक क्षेत्रात क्रांतिकारी परिवर्तन घडून आले. जगातील प्रत्येक राष्ट्र आपल्या सर्वांगीण विकासासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करीत आहे.

२१ व्या शतकातील समाजाच्या अपेक्षा व आवश्यकता पूर्ण करण्यात पारंपरिक प्रशासकीय यंत्रणा असफल ठरली आहे. त्यातच पशासकीय कार्याची क्लिष्टता, नोकरशाही प्रवृत्ती, अपारदर्शकता, लालफितशाही, भ्रष्टाचार, जनतेप्रती असलेली उदासिनता ईत्यादीमुळे प्रशासकीय व्यवस्था अकार्यक्षम व बेजबाबदार बनली. परिणामी, सर्वसामान्य जनतेच्या मनात शासन व प्रशासनाबद्दल अविश्वासाची भावना निर्माण झाली. प्रशासकीय यंत्रणेतील दोष दूर करून सर्वसामान्यांच्या अपेक्षांची पूर्ती करण्याकरिता व प्रशासनाला अधिक जनताभिमुख व उद्दिष्टाभिमुख बनविण्याच्या दृष्टीने प्रशासकीय यंत्रणेत नवतंत्रज्ञानाचा म्हणजेच इलेक्ट्रॉनिक साधनांचा वापर केला जात आहे. त्यालाच ई-प्रशासन असे म्हणतात. आज ग्रामपंचायत कार्यालयापासून ते पंतप्रधान कार्यालयापर्यंत सर्वच क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानामुळे प्रशासकीय यंत्रणेला नवीन स्वरूप प्राप्त होत आहे.

गृहितकृत्ये

प्रस्तुत शोध निबंधाचे लेखन करण्यासाठी खालील गृहितकृत्ये ठरविण्यात आली आहेत.

१. ई-प्रशासनामुळे प्रशासकीय प्रक्रियेत व्यापक बदल घडवून आले आहेत.
२. ई-प्रशासनामुळे प्रशासकीय कार्यात पारदर्शकता निर्माण झाली आहे.
३. प्रशिक्षणाचा अभाव, आवश्यक तंत्रज्ञान व यंत्रणेचा अभाव या ई-प्रशासनासमोरील प्रमुख समस्या आहेत.

उद्दिष्ट्ये

ई-प्रशासन संकल्पना व अंमलबजावणी या शोधनिबंधासाठी पुढील उद्दिष्ट्ये निश्चित करण्यात आली.

१. प्रशासनात ई-प्रशासनाचा वापर करण्यासाठी आवश्यक बाबींचा अभ्यास करणे.
२. ई-प्रशासनाच्या अनुषंगाने प्रशासन चालविण्यासाठी अधिकारी व कर्मचारी सक्षम आहेत काय हे पाहणे.
३. ई-प्रशासनाच्या वापरामुळे प्रशासनासमोर येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास करणे.

म.गांधीचे ग्राम विकासासंबंधी विचार : विशेष संदर्भ ग्राम स्वराज्य व ग्रामोद्योग

प्रा.राम गणपतराव शेवलीकर

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग, लाल बहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद, ता.धर्माबाद, जि.नांदेड.

प्रस्तावना:

विसाव्या शतकातील एक महान क्रांतीकारक नेते आणि तत्त्वचिंतक म्हणून महात्मा गांधीच्या विचारांचे व कार्याचे योगदान महत्वपूर्ण आहे. त्यांच्या निधनाला सात दशके पुर्ण झाली तरी त्यांचे विचार आजही प्रेरणादायी ठरतात. याचे कारण त्यांची विचारसरणी सत्य, अहिंसा, अपरिगृह या सारख्या महान मुल्यांवर आधारित आहे, म्हणून ती शाश्वत आहे. प्रखर राष्ट्रवादी नेते, कृतीशील विचारवंत, हिंदू-मुस्लिम ऐक्याचे पुरस्कर्ते, राजकीय व आर्थिक विकेंद्रीकरणाचे समर्थक, ग्राम स्वराज्याचे संकल्पक अशा बहुविध भूमिका एकाच वेळी त्यांनी यशस्वीपणे पार पाडल्या. दक्षिण आफ्रिकेतून भारतात परत आल्यावर लोकमान्य टिळकांच्या निधनानंतर भारतीय जनतेने त्यांना स्वातंत्र्य लढयाचे नेतृत्व सोपविले. आपल्या कृती व विचाराने त्यांनी भारताच्या स्वातंत्र्य लढयाचे कुशल नेतृत्व पार पाडून भारताला स्वतंत्र करण्यात महत्वाची भूमिका बजावली. याच काळात गांधीजींनी भारतातील सामाजिक व आर्थिक सुधारणांसाठी रचनात्मक कार्ये हाती घेतली. ग्राम स्वराज्य, ग्रामोद्योगाचे पुनरुज्जीवन, हिंदू-मुस्लिम ऐक्य, अस्पृश्यता निवारण, स्त्री-शिक्षण, ग्रामस्वच्छता, व्यवसनाधिनातेला विरोध, अशा विधायक कार्यांचा गांधीजींनी पुरस्कार केला. म.गांधीजींच्या आर्थिक-सामाजिक विचारांचा केंद्रबिंदू ग्रामीण विकास हाच आहे. भारतीय राजकारणात प्रवेश केल्यावर त्यांचा खेडयांशी अगदी जवळून संबंध आला. ब्रिटिशांच्या व्यापारी धोरणामुळे भारतातील कुटिर व ग्रामोद्योगांचा -हास होऊन गरीबी बेकारी, उपासमार इत्यादी समस्या वाढल्या होत्या. म्हणून गांधीजींनी ग्रामविकासावर अधिक भर दिला. त्यांच्या मते खरा भारत खेडयांमध्ये वसला आहे. महात्मा गांधींचे विचार गरीब, कष्टकरी, शेतकरी यांच्या पर्यायाने खेडयांच्या विकासावर भर देणारे आहेत. गांधीजींचे आर्थिक विचार अध्यात्मनिष्ठ असले तरी आर्थिक विषमता, बेकारी दारिद्र्य, कुपोषण, प्रादेशिक असमतोल, संसाधनाचा -हास, पर्यावरण प्रदूषण, भ्रष्टाचार, साठेबाजी, आर्थिक परावलंबित्व इत्यादी व्यावहारिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी उपयुक्त आहेत. गांधीजी लिहितात "The constraint between the rich and poor today is painful sight. The poor villagers are exploited by the foreign government and also by their own countryman the city dwellers. They produce food and go hungry. They produce milk and their children have go without it. It is disgraceful. Everyone must have a balanced diet, a decent house to live in, facilities for education for one's children and adequate medical relief"¹ म.गांधींच्या ग्रामीण विकास, ग्रामस्वराज्य, ग्रामोद्योग या संकल्पनातून समजतात.

1) ग्रामस्वराज्य:

ग्रामस्वराज्य हा म.गांधींच्या आर्थिक विचारसरणीचा केंद्रबिंदू आहे. प्राचीनकाळी भारतातील ग्रामसंस्था स्वतंत्र व स्वायत्त होत्या. गावातील लोकांच्या सर्व गरजा गावातच पूर्ण होत असत. खेडी आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी असल्यामुळे शहरावर किंवा जवळच्या खेडयावरही अवलंबून राहण्याची गरज नव्हती. पण ब्रिटिशांच्या आगमनाने इंग्लंडमधील मोठ्या कान्खाण्यातून पक्क्या मालाची आयात होऊ लागली. त्यामुळे देशातील हस्तोद्योग व कुटिरोद्योगांचा -हास झाला. त्यामुळे ग्रामीण भारतात बेरोजगारी, गरीबी या समस्या वाढल्या. या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी गांधीजींनी ग्रामस्वराज्याची संकल्पना मांडली. हरिजन वृत्तपत्रात गांधीजी लिहितात, "भारताच्या स्वातंत्र्याचा प्रारंभ तळापासून झाला पाहिजे. येथे प्रत्येक खेडयात संपूर्ण सत्ता हाती असलेले एक लोकराज्य अथवा पंचायत शासन असेल याचा अर्थ प्रत्येक खेडे स्वतंत्र व स्वयंपूर्ण असेल. व्यक्ती हाच या समाजव्यवस्थेचा मूलभूत घटक असेल."² अन्न, वस्त्र, निवारा या मूलभूत गरजा बाबत खेडी स्वयंपूर्ण असतील. ग्राम स्वराज्यात सर्व जाती धर्माचे लोक एकोप्याने व प्रेमाने राहतील. गावात शाळा, प्रार्थनास्थळे, सार्वजनिक, नाटयगृहे, क्रिडांगण, इत्यादी असतील. गावातील सर्वांना मूलभूत शिक्षण मोफत दिले जाईल. शेती, उद्योग इत्यादी सर्व उपक्रम सहकारी पध्दतीने चालतील. गावात जातीप्रथा व अस्पृश्यता असणार नाही. सर्वांना पिण्याचे पाणी उपलब्ध असेल. गावाचा कारभार गावातील पंच व्यक्तींकडून चालविला जाईल. गावातील तंटे, वाद-विवाद मिटविण्याचे काम पंचायतीमार्फत चालविले जाईल. गांधीजी म्हणतात, "माझ्या काल्पनिक खेडयात अस्थिरता नसेल, तर शुध्द चौतऱ्य राहिल, खेडयात आळस, रोगराई, ऐशोआराम राहणार नाही. सर्वांना शारिरीक श्रम करावे लागतील"³. ग्रामस्वराज्याच्या संकल्पनेत गांधीजींनी राजकीय व आर्थिक विकेंद्रीकरणाचा पुरस्कार केला.

2) ग्रामोद्योग:

म.गांधींनी ग्रामीण उद्योगाच्या पुनरुज्जीवनावर भर दिला. ब्रिटिशांच्या व्यापारी धोरणामुळे भारतातील लघू व कुटिरोद्योगांचा -हास झाला. त्यामुळे बेकारी, दारिद्र्य, कुपोषण, उपासमार इत्यादी समस्या वाढल्या होत्या. त्यासाठी गांधींनी गावातील छोट्या उद्योगांचे पुनरुज्जीवन करण्याचे विधायक काम हाती घेतले. त्यासाठी 'अखिल भारतीय चरखा संघ', 'ग्रामोद्योग संघ' अशा संस्थांची स्थापना केली. शेतीला जोड व्यवसाय म्हणून 'चरखा' व 'उत्पादनाचे साधन

कृषी पर्यटन : ग्रामीणविकासाचा शाश्वत मार्ग

प्रा.रामगणपतराव शेवलीकर

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग,, लाल बहादुर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद , ता.धर्माबाद, जि.नांदेड.

प्रस्तावना:

जागतिकीकरणाच्या विस्तारामुळे मागील तीनदशकांपासून पर्यटन व्यवसायाला चालना मिळाली आहे. विविधदेशातील संस्कृती, निसर्ग, धार्मिक स्थळे, ऐतिहासिक वास्तूइत्यादींचे दर्शन घेण्यासाठी पर्यटन उद्योगदिवसेंदिवस प्रगती साध्य करीत आहे. भारतालाही समृद्ध ऐतिहासिक वारसा लाभला आहे. निसर्ग, गड, किल्ले, नद्या, धार्मिक स्थळे, ग्रामीण संस्कृती इत्यादी मुळे भारतातही पर्यटन व्यवसायाचा मागील दोनदशकांपासून वेगाने विकास झाला आहे. गुजराथ, राजस्थान, महाराष्ट्र, केरळ, पश्चिम बंगाल, उत्तर प्रदेश इत्यादी राज्यात पर्यटनाचा विकास होत आहे. भारत हा कृषी प्रधान देश असून शेतीवर उदरनिर्वाह करणाऱ्या लोकांचे प्रमाण देशात जास्त आहे. शेतीशी निगडित असे निसर्ग पर्यटन देशात मोठ्या प्रमाणात होते. याच्या जोडीला कृषी पर्यटन ही नवीन संकल्पना भारतात विकसित होत आहे. ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड, ब्राझील, कॅनडा, इटली इत्यादी विकसित देशात कृषी पर्यटन उद्योग पूर्वीपासून मोठ्या प्रमाणात विकसित झाला आहे. या राष्ट्रात कृषी पर्यटन पूरक व्यवसाय बनला आहे. भारतात कृषी पर्यटन उद्योगाला सन १९८५-९० या कालखंडात सुरुवात झाली. तर महाराष्ट्रात सन २००४ साली कृषी पर्यटनाला सुरुवात झाली. महाराष्ट्रातील पुणे, मुंबई, नाशिक, कोल्हापूर, सातारा, नागपूर, रत्नागिरी या जिल्ह्यात समुद्रकिनारा, निसर्ग, गड किल्ले, शहरी भाग असल्यामुळे कृषी पर्यटन उद्योग वेगाने विकसित झाला आहे. सद्या राज्यात ३५० पेक्षा अधिक कृषी पर्यटन केंद्रे असून गेल्या तीन वर्षात २० लाखांपेक्षा अधिक पर्यटकांनी पर्यटनाचा लाभ घेतला आहे. त्यातून ४७ कोटी रुपयांची उलाढाल झाली आहे.

कृषी पर्यटन:

आपल्या शेती व्यवसायतून अधिक उत्पन्न मिळविण्यासाठी पर्यटकांना ग्रामीण भागाकडे आकर्षित करण्याच्या हेतूने शेतकरी व ग्रामीण जनता यांच्यातर्फे दिल्या जाणाऱ्या सोयी-सुविधा व सेवा म्हणजे 'कृषी पर्यटन' होय.

कृषी पर्यटन म्हणजे पर्यटकांना कृषी व कृषी आधारित गोष्टींकडे आकर्षित करणे होय. कृषी पर्यटन हे निसर्ग पर्यटनाचेच रूप असून यातून भेटी देणाऱ्या व्यक्तींना ग्रामीण कृषी संस्कृतीचे दर्शन घडवून दिले जाते. शहरी व विदेशी पर्यटकांना यातून प्रत्यक्ष शेतावरील सर्व कामकाजामध्ये शेतकऱ्यांसमवेत भाग घेण्याची संधी दिली जाते. शेतावरच्या मोकळ्या व निरोगी हवेच्या शोधात येणाऱ्या पर्यटकांना निवाऱ्याची व निसर्गाशी एक रूप होण्याची व्यवस्था कृषी पर्यटनातून उपलब्ध केली जाते. यात शेतीची कामे जसे भाजीपाला लागवड, पिकांची काढणी, सिंचन इत्यादी कार्यांचा अनुभव घेता येतो. यात पशुपालन शळ्या, मेंढया, गाई, म्हशीच्या सान्निध्यात रमता येते. बैलगाडीची सफर, मळ्यातील मुक्कामत्यांना नेहमीच्या शहरी वातावरणापासून दूर घेऊन जातो. ग्रामीण भागातील विविध खाद्य पदार्थ जसे चुलीवरील भाकरी, हुरडा, धपाटा, खमंग ऊसळ, वांग्याच भरीत, गाड्यातील दही इत्यादींचा आस्वाद घेता येतो. ग्रामीण भागातील लोककला, खेळ यांचा मनमुराद आनंद घेता येतो. विविध शेतमालाची खरेदी करता येते. यातून ग्रामीण भागातील शेतकऱ्यांना उत्पन्नाचा पूरक स्रोत मिळतो. रोजगार निर्मिती व शेतमालाला चांगली मागणी वाढून ग्रामीण विकासाला चालना मिळते.

कृषी पर्यटनाचे लाभ:

म.गांधींनी ग्रामीण भारताच्या पुनरुज्जीवनासाठी 'खेडयाकडे चला' असा संदेश दिला होता. विकसित देशांनी कृषी पर्यटनातून ग्रामीण विकास साधला आहे. भारत कृषी प्रधान देश असून ग्रामीण संस्कृती भारताचे वैशिष्ट्य आहे. शहरी भागात राहणाऱ्या व्यक्तींना निसर्ग व शेतीशी जोडण्याचे काम कृषी पर्यटनातून होते. म्हणून भारतात कृषी पर्यटनाला खूप वाव आहे. कृषी पर्यटनातून पुढील लाभ मिळतात.

- १) कृषी पर्यटनातून ग्रामीण भागात मोठ्या रोजगार संधी उपलब्ध होतात. शेतकऱ्यांनी संघटित स्वरूपात सहकार्याने कृषी पर्यटन केंद्र उभारून पर्यटकांना कृषी संस्कृतीचे दर्शन घडवून आणतांना रोजगार मिळत आहे. वाहतूक, हॉटेल, विपणन इत्यादी क्षेत्रात शेतकऱ्यांना उत्तम पूरक व्यवसाय व रोजगार मिळत आहे.
- २) शहरी भागातील लोकांना ग्रामीण भागात उत्तम सेंट्रिय पध्दतीचा शेतमाल उपलब्ध केल्यास शेतमालाला चांगली मागणी वाढते. रसायनमुक्त भाजीपाला, फळे, दाळी, धान्य इत्यादींना शेतातच चांगली बाजारपेठ उपलब्ध होते.
- ३) कृषी पर्यटनातून ग्रामीण भागातील शेती आधारित पशुपालन, दुग्धव्यवसाय, कुकुटपालन, शेळीपालन, मत्स्यव्यवसाय इत्यादींचा विकास साधला येतो. तसेच ग्रामीण लोकपरंपरा, हॉटेल, बाजारपेठा इत्यादींचा विकास साधण्यास मदत होते. शुध्ददूध, तूप, दही, गावरानी मटण, चिकन यांची मोठी मागणी वाढू शकते.
- ४) ग्रामीण संस्कृतीची ओळख व संवर्धन होण्यास चालना मिळते. लहाण मुले, तरुण यांच्यावर प्रेमसंस्कार, कृषीचे महत्व, शेतकऱ्यांविषयी सन्मानाची भावना वाढते. शहरी-ग्रामीण भागातील दरीदूर होण्यास मदत होते.

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya,
Dharmabad, Dist. Nanded

महात्मा गांधी; भारतीय संविधान की संकल्पक

डॉ. प्रभाकर जी. जाधव.

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख.

लाल बहादुर शास्त्री कॉलेज, धर्मबाद जिला नांदेड

भारतीय संविधान निर्मातांचा प्रवास भारत के लिये अद्वितीय है! भारत के संविधान कि निर्माता भारतीय स्वातंत्र्यलढा और ब्रिटिश शासन के धोरण के अंतर्विरोध से सामने न एक बड़ा दस्तावेज है जो समय के साथ-साथ भारतीय स्वतंत्रता और ब्रिटिश सरकार की भारतीय नीति के संघर्ष के खिलाफ उभरा है। भारतीय संविधान भारतीय आंदोलन का एक वंश है। महात्मा गांधी भारतीय स्वतंत्रता संग्राम के बाद के लोकमान्य तिलक युग के सर्वोच्च नेता और प्रवर्तक हैं। भारत की स्वतंत्रता, महात्मा गांधी और भारत के संविधान की लड़ाई में एक अंतरंग संबंध है। भारत का संविधान एक बार की संतान है। इस संविधान को बनाने में महात्मा गांधी के नेतृत्व का योगदान एक अवधारणा के रूप में अधिक महत्वपूर्ण रहा है।

महात्मा गांधी को भारतीय संविधान का संस्थापक मानना अन्य लोगों के योगदान को नकारना नहीं है। सामान्य तौर पर, सरकार शब्द राज्य प्रणाली से जुड़ा हुआ है। सरकार शब्द को व्यापक अर्थों में माना जाता है। संविधान एक लिखित दस्तावेज है जो सरकार के अधिकारों को स्थापित करता है, उनके अधिकारों और सीमाओं को निर्धारित करता है। दुनिया में पहला ऐसा दस्तावेज अठारहवीं शताब्दी के अंत में अमेरिकी क्रांति से बनाया गया था। अमेरिकी संविधान का जन्म वहाँ के तरह उपनिवेशों के राष्ट्रवाद से प्रेरित राष्ट्रीय स्वतंत्रता आंदोलन से हुआ था। इसी तरह, भारत के संविधान के गठन को स्वतंत्रता की लड़ाई के बिना नहीं सोचा जा सकता है। ऐसे मार्करों को भारतीय स्वतंत्रता आंदोलन द्वारा मान्यता दी गई थी। अंग्रेजों की भारतीय-विरोधी नीति ने भारतीय राज्य की स्वतंत्रता की नींव रखी।

यह स्वतंत्रता आंदोलन उस राष्ट्रवादी सोच से प्रेरित था जो भारतीयों ने अंग्रेजों के खिलाफ की थी। इस आंदोलन का राष्ट्रीय आधार भारतीय राष्ट्रवाद था। यहाँ के नेताओं ने राष्ट्रीय कांग्रेस के मंच से भारतीयों के मन को भड़काने की कोशिश की, जिसे भारत के स्वतंत्रता आंदोलन के लिए स्थापित किया गया था। महात्मा गांधी ऐसे नेता हैं जो इन विचारों के धागे को पकड़कर तिलक युग की समाप्ति के बाद उभरे। जब तक राष्ट्रवाद को व्यापक रूप से संगठित नहीं किया जाता, भारतीय स्वतंत्रता और संविधान निर्माण का सपना पूरा नहीं हो सकता। यह इशारा महात्मा गांधी के नेतृत्व के करीब आया।

महात्मा गांधी की लड़ाई को दिक्षण अफ्रीका में सत्याग्रह से मजबूत किया गया था। वही संविधान भारत की स्वतंत्रता के लिए अनुकूल था। 1959 में महात्मा गांधी द्वारा लिखी गई अपनी पहली पुस्तक 'द हिंद स्वराज्य में, स्व-सरकार के निर्माण के सार्वभौमिक विचार और समुदाय के अहिंसक रूप को शामिल करने को भारत की आजादी के लिए अंग्रेजों से लड़ने का सबसे प्रभावी तरीका माना जाना चाहिए।

गांधी के दिक्षण अफ्रीका पहुंचने से पहले, संवैधानिक प्रणाली की मांग का विचार राष्ट्रीय कांग्रेस के मंच से भारतीय आंदोलन के प्रमुख नेताओं, बुद्धिजीवियों, समाज सुधारकों के विचारों और कार्यों से आ रहा था। लेकिन इसे जनता का समर्थन हासिल नहीं था। गांधी द्वारा अपनी पुस्तक 'हिंद स्वराज्य' में व्यक्त विचार यह है कि भारत का स्वतंत्रता आंदोलन अधिक जनता का समर्थन कर सकता है। इस विचार ने भारतीयों को अधिक प्रभावित किया। बाद में, भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेस के मंच पर, यह सर्वसम्मति से सहमति हुई कि गांधी को भारत के स्वतंत्रता आंदोलन के नेतृत्व को स्वीकार करना चाहिए। भारत के स्वतंत्रता आंदोलन का नेतृत्व महात्मा गांधी के पास था। गांधी युग की शुरुआत भारत में हुई थी।

यद्यपि गांधी स्वराज्य पुस्तक में स्वराज्य शब्द सभी के लिए परिचित था, लेकिन भारतीय शब्द में इसके बारे में अज्ञानता थी। सर्वोच्च इच्छा की गई है। यह सर्वोच्चता तब तक लागू नहीं होगी जब तक कि ब्रिटिश संसद द्वारा अनुमोदित नहीं किया जाता है। स्वराज्य भारतीयों द्वारा स्वयं के लिए बनाए गए संविधान की अवधारणा है।

महात्मा गांधी भारत के दूरदर्शी पिता थे, जो स्वराज्य संकल्प के माध्यम से भारतीय संविधान के दर्शन के लिए समर्पित थे। भारत की स्थिति के बारे में सोचते हुए, वह कहते हैं कि हमें दूसरे के पंख उधार लेने की कोशिश करने के बजाय, अपने पंखों के पंखों पर

कोरोना, सरकार आणि न्यायालयाची सक्रियता

डॉ. प्रभाकर गणपतराव जाधव

सन 2019 पासून संपूर्ण जगात कोरोना नावाच्या विषाणू नये थैमान घातले आहे. या विषाणूच्या होणाऱ्या संसर्गाचा परिणाम भारतातही अधिक मोठ्या प्रमाणात झाला आहे. या व्हायरसच्या संसर्गामुळे जगातील लाखो लोकांना आपले जीव गमवावे लागले आहे. या विषाणूच्या वाढता संसर्ग जगात भारतात अधिक मोठ्या प्रमाणात आहे. कोरोनामुळे जगात दिवसेंदिवस मृत्यूचे प्रमाण अधिक वाढत आहे. या संसर्गाला रोखण्यासाठी जागतिक पातळीवर सर्वच राष्ट्रातील सरकारे आटोकाट प्रयत्न करीत आहेत. जगावर आलेले कोरोना हे महाभयंकर संकट आहे. या कोरोनाच्या अशा महाभयंकर वाढत्या परिस्थितीला नियंत्रित करण्याची जबाबदारी सरकार नावाच्या सर्वोच्च संस्थेची असते. मग ही सरकारे कोरोनाचा वाढता संसर्ग आणि त्यापासून देशाची होणारी जीवित हानी रोखण्यात कितपत यशस्वी ठरत आहेत. हा एक आजघडीला निर्माण झालेला महत्त्वाचा प्रश्न आहे.

जागतिक स्तरावर काही सरकारांनी कोरोना विषाणूवर प्रतिबंधात्मक उपाय योजना केले. त्यामुळे या महामारीला रोखण्यात काही अंशी त्यांना सकारात्मक पाऊले टाकता आली. त्यात विशेषता आरोग्य व्यवस्थेचा दर्जा सुधारणे, नागरिकांना आरोग्याच्या सर्व सुविधा उपलब्ध करून देणे, नागरिकांचे योग्य ते लसीकरण करून घेणे, कोरोनाचा संसर्ग रोखण्यासाठी देशाची टाळेबंदी करून काही राष्ट्रांना कोरोना महामारीला रोखण्यात यश आले आहे. जागतिक स्तरावर कोरोना महामारीला प्रतिबंधित करण्यात तेथील सरकारने जी धोरण राबवली आहे. त्यांना यश आल्यामुळे काही अंशी या महामारीवर नियंत्रण ठेवण्यात ती सरकारे यशस्वी ठरत आहेत. पण भारतातील परिस्थिती मात्र त्यापेक्षा विदारक आहे. भारतात सध्या कोरोनाच्या दुसऱ्या लाटेने हाहाकार माजलेला आहे. दर दिवसाला देशामध्ये अडीच ते तीन लक्ष कोरोनाचे नवे रुग्ण आढळत होते. त्याच प्रमाणात मृत्यूंचे प्रमाण हजारांच्या आसपास जात आहे. ही परिस्थिती अंत्यत चिंताजनक आहे.

अशी भयावह परिस्थिती असताना सुद्धा देशातील राज्य आणि केंद्र सरकार यांना कोरोना महामारीची परिस्थिती हाताळण्यात अपयशी ठरत आहे. असे चित्र सध्या सर्वत्र दिसायला लागले आहे. कोरोना महामारीची दुसरी लाट एवढी भयंकर असताना देशातील सरकार याकडे दुर्लक्ष का करत आहे. सरकारच्या वाढत्या दुर्लक्षामुळे आज कोरोनाचा संसर्ग दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यामुळे देशातील रुग्णालयात रुग्णांना जागा मिळत नाही. रुग्णालयात आल्याआधुनिक सुविधा उपलब्ध नाहीत. प्राणवायूची कमतरता दिवसेंदिवस वाढत चाललेली आहे. त्या रुग्णासाठी लागणाऱ्या इंजेक्शन आणि औषधांचा तुटवडा पडत आहे. खाजगी दवाखाने रुग्णांना आरोग्य बिल वाढून त्यांची पिळवणूक करत आहेत. असे वातावरण सर्वत्र असताना सरकारची धोरणे याबाबत काय असावीत. याकडे सरकार कसे पाहत आहे. यावरून सरकारच्या कार्याची नोंद समाजात होत असत.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly

Issue XII Vol I , April 2020

Peer Reviewed
Indexed (SJIF)

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor :7.139

कलम ३७० आणि राजकारण

स.प्रा.सुळे महीपाल

ला.ब.शा.महाविद्यालय,धर्माबाद.

भारतीय संविधानातील अस्थायी असलेले जम्मू काश्मीर बाबतचे कलम ३७० व कलम ३५ अ दिनांक ०५ ऑगस्ट २०१९ रोजी राष्ट्रपतीने नोटीफिकेशन काढून रद्द झाल्याचे घोषित केले. या ऐतिहासिक निर्णयाने संपूर्ण भारत व जगभरात याबाबत चर्चा सुरू झाली. कोणी या निर्णयाच्या समर्थनार्थ तर कोणी विरोधात प्रतिक्रिया व्यक्त करू लागले. अगदी सामान्यमाणसापासून ते राजकीय अभ्यासक, तज्ञ, राजकारणी, मीडिया यांच्याकडून हा विषय खंगळला गेला. या निर्णयाने जम्मू-काश्मीरला जो राज्याचा विशेष दर्जा होता तो हे कलम रद्द केल्याने संपुष्टात आला. जम्मू-काश्मीर हे विधानसभा असणारे केंद्रशासित प्रदेश घोषित करण्यात आला. तसेच सोबत लडाखही केंद्रशासित प्रदेश म्हणून घोषित केले. जम्मू-काश्मीर व कलम ३७० एवढा साधा सरळ विषय नाही. ७० वर्षे त्यावर प्रचंड राजकारण झाले. आजपर्यंत जम्मू-काश्मीर हा दहशतवाद आणि पाकिस्तानच्या कारवायांमुळे 'शापित नंदनवन' बनले. आता हे विशेष दर्जा देणारे कलम काढून घेऊन भारतीय संघराज्याच्या अविभाज्य भाग बनवण्यात आला. त्याचे फलित काय होईल हे येणारा काळच सांगेल पण जम्मू-काश्मीरवर जे राजकारण केले गेले त्याचा अभ्यास करताना कलम ३७० ची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी पाहणे अतिशय महत्त्वाचे आहे.

जेव्हा भारत ब्रिटिश अधिपत्याखाली होता तेव्हा भारतात १२ प्रांत व ५६५ संस्थाने अस्तित्वात होती. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर (१५ ऑगस्ट १९४७) थोड्याच दिवसांत भारतात विलीन झाली पण जम्मू-काश्मीर चा राजा हरिसिंग याने भारतात वा पाकिस्तानात विलीन न होता स्वतंत्र राहण्याचा निर्णय घेतला. या संस्थानाचा राजा हिंदू व बहुसंख्य जनता मुस्लिम होती. या संस्थानावर पाकिस्तानची नजर होती फाळणीच्या तत्त्वानुसार मुस्लिम बहुल भागात सार्वमत घेण्याचा आग्रह पाकिस्तानाकडून होत होता. याच वेळी पाकिस्तानचे संस्थापक व पंतप्रधान असलेल्या बॅ. जिनांनी आदिवासी टोळ्यांच्या रूपात पाकिस्तानी सैन्याला काश्मीरवर आक्रमण करण्यास पाठवले. तेव्हा राजा हरिसिंग भारताला शरण आले. तेव्हा व्ही. पी. मेनन, हरिसिंग व माऊंटबॅटन यांच्यात २७ ऑक्टोबर १९४७ ला सामिलीकरणाचा करार झाला. संविधानात काश्मीरला विशेष दर्जा देणारे कलम ३७० निर्माण करण्यात आले व १९५४ मध्ये कलम ३५ अ जोडण्यात आला या कलम ३७० मधील तरतुदी खालीलप्रमाणे आहेत.

- १ जम्मू-काश्मीरला स्वतःचे स्वतंत्र संविधान असेल.
- २ केंद्र सरकारचे अधिकार परराष्ट्र संरक्षण, चलन व दळणवळण एवढेच मर्यादित असतील.
- ३ भारतीय संविधानातील मार्गदर्शक तत्वे आणि मूलभूत कर्तव्य जम्मू-काश्मीरला लागू नाहीत.
- ४ केंद्र सरकारला अधिकचे अधिकार जम्मू-काश्मीरच्या संविधान सभेच्या व तेथील कायदे मंडळाच्या संमतीने देता येतील.
- ५ सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची अंमलबजावणी व कलम ३७० रद्द करण्याबाबतचा निर्णय वा संविधान दुरुस्ती चा निर्णय जम्मू-काश्मीरची संविधान सभा घेऊ शकेल.
- ६ जम्मू-काश्मीर वगळता भारतातील इतर कोणत्याही राज्यातील लोक इथे मालमत्ता विकत घेऊ शकत नाहीत.

जम्मू-काश्मीरला स्वायत्त दर्जा असला तरी मागच्या सत्तर वर्षांत वेळोवेळी कायदे करून व सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णया द्वारे बहुतांश भारताचे कायदे जम्मू-काश्मीरला लागू करण्यात आले व जम्मू-काश्मीर बाबतीत तरतुदी खिळखिळ्या करण्यात आल्या होत्या. जम्मू-काश्मीर बाबत अनेक कळीचे मुद्दे तसेच अस्तित्वात होते. भारतात इतर संस्थांचे

Comparative Study of Selected Anthropometric Measurements and Jumping Ability of Volleyball Players of Kerla and Maharashtra States

A. A. Majid A. Rasid
L. B. S. College,
Dharmabad, Dist. Nanded

4

Research Paper - Phy. Education

ABSTRACT

The main purpose of this study was to investigate the difference of selected Anthropometric measurements and jumping ability of Volleyball Players of Kerala and Maharashtra states. For the purpose of this study 40 male Volleyball players 20 from Kerala and 20 from Maharashtra , and the age was ranged from 18 to 25 years were purposively selected as the subject. To measure selected Anthropometric i.e., calf girth, thigh girth, leg length steel tape was used and scores were recorded in centimeter. Foot arch, was testing with foot type and shape. Vertical jump test was used for jumping ability and score was recorded in centimeter. To determine the significant difference, independent 't' test was employed for each component separately; the level of significance was set at 0.5 for testing the hypothesis. The findings of statistical analysis revealed that significant difference was observed in jumping ability but insignificant difference was observed in selected anthropometric measurements between the volleyball players of Kerala and Maharashtra states.

Key words: Jumping ability, Anthropometric Measurements, Calf Girth, Thigh Girth, Volleyball, Leg Length, Foot Arch.

Introduction

Sports have become an important social and cultural activity of the modern world which is being given the rightful place. In this, Volleyball is also one of them which

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded

क्रीडा शिक्षकाचे सामाजिक योगदान : एक चिकीत्सक अभ्यास

ए. ए. माजीद ए. रशिद

शारीरिक शिक्षण,

लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय,

धर्माबाद, जि. नांदेड

Research Paper - Physical Education

प्रस्तावना :

आजच्या संगणकाच्या काळात मानवाच्या शारीरिक हालचाली कमी झाल्या आहेत. सर्व व्यवहार एका जागेवर बसून केले जातात. परिणामी मानवाचे शारीरिक व मानसिक स्वास्थ्य ढासळत चालले आहे. म्हणून या विज्ञान युगाच्या काळात जगातील सर्व राष्ट्रांमध्ये किंवा समाजामध्ये शारीरिक शिक्षणाच्या माध्यमातून क्रीडा शिक्षक शालेय स्तरावर, महाविद्यालयीन स्तरावर, क्रिडांगणावर, समाज प्रबोधनाचे कार्य करतो व हे प्रबोधन खेळ, स्पर्धा या माध्यमातून केले जाते. म्हणूनच समाज घडविण्यात क्रीडा शिक्षकांचा मोलाचा हात असतो.

समाजाचा कायापालट अनेक घटकामुळे होतो. त्यात क्रीडा शिक्षक महत्त्वाचा घटक आहे. समाजाचे शिक्षण आणि शिक्षण बाह्य असे दोन स्तर असून शिक्षण क्षेत्रात क्रीडा शिक्षक महत्त्वाची भूमिका बजावतो. शिक्षण बाह्य क्षेत्रात देखील नैतिकता म्हणून क्रीडा शिक्षकांनी शारीरिक क्रीडाविषयी उद्बोधन, प्रबोधन, प्रचार व प्रसार इ. माध्यमातून समाजाचा कायापालट करण्याचा प्रयत्न करत असतो. शिक्षण क्षेत्रात प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च माध्यमिक, विद्यापीठ स्तरावर क्रीडा शिक्षक विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करण्याचा प्रयत्न करत असतो. म्हणजेच विद्यार्थ्यांचे आरोग्य निरोगी राहण्यासाठी शारीरिक हालचाली, पूरक व्यायाम प्रकार, सांघिक खेळ, वैयक्तिक खेळ माध्यमातून शरीर बलवान करण्याचे कार्य करत असतो. विद्यार्थ्यांचे मन व आरोग्य निरोगी राहण्यामध्ये क्रीडा शिक्षक सिंहाचा वाटा उचलतात. म्हणूनच शालेय किंवा शिक्षण स्तरावर मोलाची जबाबदारी उचलण्याचे कार्य करतात.

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad. Dist. Nanded

Benefits Of Sports Tourism In Current Scenario

Dr. Uday Chavan

Director of Physical Education ,
BS College , Dharmabad , Nanded Maharashtra India

Abstract

The term 'Sports Tourism' basically means tourism that is based on the theme of sports. It refers to a specific travel outside the usual environment for either passive or active involvement in competitive sport. Sport and tourism each contribute a great deal to the global economy and have become an element in the armoury of politicians, planners and economists seeking to regenerate local economies. Sports has been increasingly opened up through commercial providers, institutes for adult education, self-organized forms and travel operators the sport scene has been characterized by increasing competition. Sport and tourism each contribute a great deal to the global economy and have become an element in the armoury of politicians, planners and economists seeking to regenerate local economies. The trend to increase sport touristic experiences and to provide them in faraway, often very different cultures simply increases the importance of addressing both the potential positive and the negative sociocultural impacts of sport tourism.

Introduction

Sport tourism refers to the experience of travel to engage in any sporting activities. The sport and tourism emerged in the early to mid-nineteenth century with English competitive sports as a central pillar of modern western sports. The term 'Sports Tourism' basically means tourism that is based on the theme of sports. It refers to a specific travel outside the usual environment for either passive or active involvement in competitive sport. Sport is the primary reason for travel whereas the leisure element may reinforce the overall experience. Sport tourism to expand to a more extensive cross section of the population is the recent advancement. The best example of this new advancement is illustrated by new methods in transportation. With the invention of automobiles and air travel in the past century, individuals have been able to move to various locations to take part in these sport tourism activities. The tourism industry has started to recognize sport tourism, i.e. the experience of travel to engage in or view sport-related activities, as an important market. In order to compete in the growing sport tourism market, it is crucial for communities to develop a profound understanding of the benefits and impacts of sport tourism, of the process of bidding for events, possible sponsorship opportunities and other elements involved in the planning and hosting of a successful sport event.

Relevance of sports tourism

1. Sport tourism as an attempt to comprehend and appropriate regional specific sports and exercise cultures.
2. The social relationships. Sport tourism in a narrow sense is an interaction, an exchange with locally resident communities, in complete contrast to the compartmentalization within tourist (club) facilities.

3. Sports has been increasingly opened up through commercial providers, institutes for adult education, self-organized forms and travel operators the sport scene has been characterized by increasing competition
4. The commercialization of sport is further associated with a mass media depiction with ever more comprehensive coverage and a supply of service relationships.
5. Sport is consumed in a customer-supplier relationship over-proportional increase of natural sport forms requiring the employment of equipment, the problems of the conflict areas sport – tourism – nature are being moved into the focus of the public.
6. Sport tourism can strengthen national heritage, identity, and community spirit as local people join together to promote their culture.
7. Sport tourism given a chance to opportunity which visitors can come to know foreign people and their culture.
8. Sport tourism regeneration and preservation of cultural related traditions.
9. Sport tourism may Creates economic growth through filled hotels, restaurants and retail establishments.
10. Sport tourism may Creates exposure and enhances a positive image for specific community.
11. Sport tourism may Creates new product related to sports, a new tourism destination.
12. Sport tourism may Provide opportunity to use Maximizes facility in different types of community.
13. Sport tourism may Provide opportunity Builds community relationships and strengthens corporate support.
14. Sport tourism may Provide opportunity to Creates youth welfare.
15. Sport tourism may attract high-yield visitors, especially repeaters.
16. Sport tourism may to generate favourable image for the destination.
17. Sport tourism may Provide opportunity to Develop new infrastructure related to sports .

9

आंतरमहाविद्यालयीन क्रीडा स्पर्धेत विद्यार्थीनींचा सहभाग व पालकांची अभिवृत्ती

ए. ए. माजीद ए. रशिद

शारीरिक शिक्षण विभाग,
लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय,
धर्माबाद, जि. नांदेड

Research Paper - Phy. Education

विद्यार्थ्यांच्या जडणघडणीमध्ये जसा शिक्षकांचा महत्वाचा वाटा असतो, त्याप्रमाणेच पालकांचीही फार मोठी भूमिका असते. पालकांनी जर आपल्या मुला मुलींना योग्य दिशा दिली संस्कारीत केले तर त्यांची मुलंही त्या दिशेने अधिक यशस्विरित्या मार्गक्रम करतात. म्हणून महाविद्यालयीन शिक्षणामध्ये सुध्दा आंतरमहाविद्यालयीन क्रीडास्पर्धेत विशेषतः मुलींच्या क्रीडास्पर्धेविषयी पालकांची भूमिका ही निर्णायक ठरते. ही महत्वाची बाब लक्षात घेऊन आंतरमहाविद्यालयीन क्रीडास्पर्धेत मुलींच्या सहभागाविषयी चिंता वाहण्यापेक्षा पालकांच्या मानसिकतेचा व मुलींच्या बाबतीत क्रीडा अभिवृत्तीचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे.

आंतरमहाविद्यालयीन क्रीडा स्पर्धेत मुलींच्या क्रीडा अभिवृत्तीवर एक दृष्टिक्षेप टाकल्यास एक लक्षणीय बाब जाणवते ते म्हणजे मुलींना क्रीडा स्पर्धेविषयी आवड आहे. खेळाविषयी प्रचंड आदर त्यांच्या मनात आहे. परंतु प्रत्यक्ष सहभागाच्या वेळी मात्र प्रचंड उदासिनता दिसून येते. यातील अनेक कारणा पैकी एक महत्वपूर्ण कारण म्हणजे पालकांचा या स्पर्धेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण होय. एकच पालक मुलाला क्रीडास्पर्धेत सहभागी झाल्यास तो प्रोत्साहन देतो. परंतु तोच पालक आपल्या मुलीला क्रीडा स्पर्धेत सहभागी होण्यास नकार देतो. ही घरा-घरातील वस्तुस्थिती समजून घेणे महत्त्वपूर्ण ठरते. मुलींनी एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंतच रहावे समाजाला मान्य असतील अशाच स्पर्धेत सहभागी व्हावे. असे न झाल्यास समाज नावे ठेवतो याची भिती मुलीपेक्षा मुलींच्या पालकांना अधिक वाटते म्हणून आपल्या मुलींना आंतरमहाविद्यालयीन स्पर्धेत सहभाग नोंदवण्यासाठी बाहेरगावी पाठवण्यास असुरक्षिततेच्या कारणावरून पाठवत नाहीत. आणि विशेष म्हणजे मुलीही तयार होत नाहीत. म्हणजेच पालकांच्या या अभिवृत्तीचा विचार केल्यास सर्व साधारण १०० क्रीडाशिक्षकांच्या प्रश्नावलीतून असे निष्कर्ष निघाले आहेत की, एकाही पालकांनी मुलींच्या क्रीडास्पर्धेविषयी क्रीडा शिक्षकांना व मुलींना

PRINCIPAL
Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad. Dist. Nanded

म.गांधी यांच्या विचारांचे विविध पैलू**प्रा.डॉ.सुदर्शन सदाशिव क्षेत्री**

इतिहास विभाग, लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद जि.नांदेड

प्रस्तावना :

जगाच्या इतिहासात ज्या महामानवांचा उल्लेख केला जातो त्यामध्ये म.गांधींचे नाव आवर्जून घेतले जाते. म.गांधींचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान जितके महत्त्वाचे आहे तितकेच त्यांचे विचारही महत्त्वाचे आहेत. म्हणून महात्मा गांधीजींचे व्यक्तीमत्व विविध पैलूने वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. म.गांधी हे केवळ भारतातच नव्हे तर जगाच्या इतिहासातील एक गोळे व्यक्तीमत्व होते. कारण त्यांनी भारतासाठी दिलेल्या स्वातंत्र्य लढ्यात सत्याग्रहाचे नवीन तंत्र वापरले आणि ते साम्राज्यवादी शक्तीविरुद्ध यशस्वीही झाले. अशा महामानवाच्या विचारात अनेक पैलू पाहावयास मिळतात. त्यांनी आपल्या आयुष्यात अनेक प्रयोग केले. त्यात ते यशस्वीही झाले. कारण त्यांच्या विचाराची बैठक मजबूत होती. त्यांच्या विचाराचे जे विविध पैलू आहेत त्यात स्त्री विषयक विचार, मानवता, धर्म, व्रत विचार, स्वच्छतेविषयक विचार, सत्याग्रह असे कितीतरी विचारातून त्यांची वैचारिक बैठक मजबूत होत गेली आणि त्यातूनच त्यांचे इतरांपेक्षा वेगळे व्यक्तीमत्व उदयास आले.

१. स्त्री विचार :

म.गांधीने आपले विचार विविध विषयावर मांडले, तसेच त्यांनी स्त्री विषयक विचार मांडून स्त्री-पुरुष समता प्रस्थापित झाली पाहिजे यावर त्यांनी अधिकचा भर दिलेला होता. कारण प्राचीन काळापासून पुरुषांनी स्त्रियांचे मोठ्या प्रमाणात वेगवेगळ्या पातळीवर ती शोषण करून स्त्रियांना दुबळे बनवले. पण स्त्री ही पुरुषापेक्षा दुबळी नसून ती शक्तीशाली आणि संयमती असल्याचे ते सांगतात, "ईश्वराने स्त्री हृदयात अपार व अमाप शक्ती ओतलेली आहे. प्रसूती वेदना सहन करणारी स्त्री जगात काय सहन करू शकणार नाही? त्या असह्य वेदना सहन करून मनुष्याला निर्माण करण्याची शक्ती ज्या स्त्री जातीला भगवंताने दिली आहे. त्याहून धैर्याची हिंमतीची व प्रेमपूर्ण वात्सल्याची अधिक कठीण कसोटी क्वचितच पहावयास मिळते"^{०१} पुरुषाने स्त्रियांना कमी लेखू नये कारण निसर्गाने स्त्रियात अपार शक्ती प्रदान केलेली आहे असे म. गांधी सांगतात. पण स्वार्थी वृत्तीच्या पुरुषांनी मात्र स्त्रियांना अबला समजून तिचा आपल्या फायद्यासाठी हवा तसा वापर करून घेतला. स्त्रियांना आपल्या बरोबरीचे स्थान दिले गेले नाही. म्हणून पिढ्यानपिढ्या तिचा विकास होवू शकला नाही. म्हणून म.गांधीजी म्हणता, पुरुषांनी स्त्रियांना आपल्या बरोबरीचे स्थान देवून तिची उन्नती घडवून आणली पाहिजे. स्त्रियांची आजपर्यंत उन्नती का होवू शकली नाही याचे कारण तु पुढे सांगताना म्हणतात, "स्त्रियांना तुम्ही गुलाम आहोत असे शिकविले गेले आहे. आपला दर्जा पूरा ओळखून पुरुषांच्या बरोबरीने आपले कर्तव्य पार पाडण्यास स्त्रियांना समर्थ करणे हे काँग्रेसजनांचे काम आहे."^{०२} गांधीजींना स्त्रियांच्या संदर्भात एकच म्हणावयाचे होते. स्त्री ही पुरुषापेक्षा कुठेही कमी नाही. उलट पुरुषाच्या तुलनेत तिच्याकडे अधिक संयम, प्रेम, शक्ती, वात्सल्य, धैर्य या गोष्टी पहावयास मिळतात. म्हणून पुरुषांनी स्त्रियांना आपल्यापेक्षा कमी लेखू नये. स्त्रियांवरील प्रभुत्व संपुष्टात आणावे कारण स्त्री व पुरुष या दोघांनी मिळून एक पूर्ण वस्तू ईश्वराने निर्माण केली आहे. निसर्गाच्या योजनेत दोघे समान आहेत असे म.गांधी सांगतात.

३. मानवता धर्म :

म.गांधीने मानवता धर्माच्या बाबतीतही अत्यंत सकोल तितकेच महत्त्वाचे विचार मांडलेले आहेत. म.गांधींना भारत देशात अनेक धर्मांचे जातीचे वर्गाचे लोक व त्यांच्यात असलेली विषमता पहावयास मिळाली. त्यामुळे भारतीय जनतेतील राष्ट्रप्रेम कमी असल्याचे लक्षात आले. भारतीय जनतेत असणारा भेद नष्ट करण्यासाठी त्यांनी मानवता धर्माची शिकवणूक भारतीयांना देवून त्यांच्यात परिवर्तन घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला. म.गांधी यांच्या विचाराचा मूलाधार आहे. धर्म विचार, धर्म म्हणजे सत्य स्वरूप परमेश्वराचे साक्षात दर्शन करून देणारा तो धर्म असे म.गांधी धर्माची व्याख्या करतात दिसतात. पुढे

होट्टल येथील सिद्धेश्वर मंदिर

डॉ. एस. एस. क्षेत्री

इतिहास विभाग, लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद जि. नांदेड

प्रस्तावना :

महाराष्ट्र आणि आंध्राला संपन्न करणाऱ्या गोदावरीच्या किनाऱ्यावर वसलेल्या नांदेड जिल्हा गोदावरीच्या प्रवाहामुळे उत्तर व दक्षिण अशा दोन भागात विभागला आहे. संपूर्ण भारताच्या सांस्कृतिक, धार्मिक, राजकीय व आर्थिक क्षेत्रात गोदाकाठच्या मराठवाड्याची कामगिरी अत्यंत उल्लेखनीय आहे. अशा या नांदेड जिल्ह्यातील देगलूर तालुक्यात होट्टल नावाचे प्राचीन गाव असून “पोट्टल”⁰¹ हे त्याचे प्राचीन कानडी नाव आहे. कल्याणीच्या चालुक्यांच्या काळातील मंदिरे ही कल्याणीच्या राजधानीचे ठिकाण होते. चालुक्य राजे हे कला स्थापत्याची जान असणारे होते. म्हणून येथे अनेक मंदिरे निर्माण करण्यात आलेली आहे. या ठिकाणी आढळून आलेली मंदिरे ही सौंदर्य संपन्न आणि गतवैभवाची साक्ष देणारी आहेत. या मंदिरातील मुर्ती, शिल्पे सजीव बोलकी आणि वैशिष्ट्यपूर्ण असल्याची वाटतात. चालुक्यकालीन कलेचे सर्वोत्तम अविष्कार या परिसरातील मंदिरातून पहावयास मिळतात.

होट्टल येथे एकूण जी मंदिरे आहेत या सर्व मंदिरात सिद्धेश्वर मंदिर सर्वोत्तम, अप्रतिम, सुंदर आहे. या मंदिराच्या नंदीमंडपात “कल्याणीच्या चालुक्य घराण्यातील राजा विक्रमादित्य दुसरा ऊर्फ त्रिभुवनमल्ल याचा शिलालेख”⁰² आढळतो. हा शिलालेख 1120 मध्ये कोरल्याचा उल्लेख आहे. या शिलालेखातून अश्वपुत्र अमावस्येच्या सुर्यग्रहणानिमित्त दिलेल्या दानाचा उल्लेख केलेला सापडतो. तसेच सिद्धेश्वर मंदिरात दुसरा एक शिलालेख संस्कृत भाषेत रेभेय या राजाने कोरलेला आहे. या शिलालेखात सिद्धेश्वर मंदिराची माहिती लिहिली आहे. इ.स. 1120 मध्ये वन्हिकुल राजा अर्ग श्रेष्ठी सिद्धुर्गा”⁰³ यांनी होट्टल येथील सिद्धेश्वर मंदिर बांधल्याचे पुरावे सापडतात.

पदविन्यास :

होट्टल गावाच्या पश्चिमस असलेले सिद्धेश्वर मंदिर पूर्वाभिमुख असून त्याची उभारणी जमिनीपासून चार फुट उंच असलेल्या जगतीवर केलेली आहे. हे मंदिर बांधकामासाठी मोठमोठी दगडे वापरली आहेत. मुखमंडप, मंडप, दोन अर्धमंडप, अंतराळ व गर्भगृह असा सिद्धेश्वर मंदिराचा पदविन्यास आहे. “या मंदिराचे क्षेत्रफळ पूर्व-पश्चिम 72 फूट आणि दक्षिण-उत्तर रूंदी 55 फूट आहे.”⁰⁴

मुखमंडप :

मुखमंडप म्हणजे मंदिराचा प्रवेशद्वार सिद्धेश्वर मंदिराचा मुखमंडप हा पूर्वाभिमुख आहे. त्याची “पूर्व-पश्चिम लांबी 15 फूट आणि दक्षिण-उत्तर रूंदी 10 फूट आहे.”⁰⁵ मुखमंडपाला अर्धभंती असून त्यास बसण्यासाठी कक्षासन आहे. तसेच मुखमंडपाला दोन स्तंभ आहेत. मंडप हा तीन बाजूने खुला आहे. मंडप नवरंग प्रकारचा आहे. मंडपात 16 स्तंभ आहेत. त्यापैकी 12 अर्धस्तंभांनी मंडपाच्या छताला आधार दिलेला आहे. मंडपाचे छत सपाट असून स्तंभाच्या पलीकडचे छत कमी कमी होत जाणाऱ्या चौकोनांनी बनले आहे. मंडपाचे छत कोरीव काम करून बनविलेले आहे. मंडपात नंदी आहे.

मंडप :

मंदिराचा मंडप पूर्व-पश्चिम 35 फूट लांबीचा आणि दक्षिण-उत्तर देखील 35 फूट रूंदीचा आहे. मंडपाला तीन प्रवेशद्वार आहेत. मंडप तीन बाजूने खुला आहे. मंडप नवरंग प्रकारचा असून त्यात एक एक कोपऱ्यात एक असे चार स्तंभ आहेत आणि मध्य भागात रंगशाळा आहे. रंगशाळेतील चार कोपऱ्यात चार कोरीव नक्षीकाम केलेले स्तंभ आहेत. या स्तंभाची कलाशैली बीड येथील कंकालेश्वर मंदिर, पानगावचे विठ्ठल मंदिर व धर्मापूरी येथील केदारेश्वर मंदिरातील स्तंभ शैलीप्रमाणे आहे. मंडपात एकूण 16 स्तंभ आहेत. त्यापैकी चार स्तंभ मंडपाच्या मध्यभागी आहेत. मंडपाचे छत सपाट आहे. तसेच त्याच्या छतावर कोरीव काम करण्यात आलेले आहे. मंडपात नंदी आहे.

अर्धमंडप :

या मंदिराच्या मंडपाला दक्षिणेकडे एक आणि उत्तरेकडे एक असे दोन अर्धमंडप आहेत. मुखमंडपाशिवाय या दोन्ही अर्धमंडपातूनही मंडपात प्रवेश करता येतो. हे ही दोन्ही प्रवेशद्वार द्वारमंडप आहेत. या द्वारमंडपाची दक्षिण-उत्तर लांबी 10 फूट आणि पूर्व-पश्चिम रूंदी 5 फूट अशी आहे.

गर्भगृह :

या मंदिराचे गर्भगृह दक्षिण-उत्तर 15 फूट लांब आणि पूर्व-पश्चिम 10 फूट रूंद असे आहे. गर्भगृहाच्या भिंतीवर कोरीव काम दिसून येत नाही. गर्भगृहाच्या चार कोपऱ्यात चार स्तंभ आहेत. या चार स्तंभांनी गर्भगृहाच्या छताला आधार दिला आहे. गर्भगृहातील जमीन दगड बसवून सपाट केलेली आहे. त्यामध्ये मध्यभागी साळुंका आणि शिवालिंग आहे. द्वारपट्टीवर लतपल्लावाचे नक्षीकाम केलेले आहे. दरवाजावर गजलक्ष्मी आणि किर्ती मुख आढळते. गर्भगृहाचा दरवाजा सहा शखांचा असून स्थापत्यशास्त्रानुसार मोहिनी प्रकारातील ज्येष्ठ द्वार आहे.

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded

महात्मा गांधीचे अहिंसाविचार**प्रा.डॉ.सुदर्शन सदाशिव क्षेत्री**

इतिहास विभाग,

लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय,धर्माबाद जि.नांदेड

जगाच्या इतिहासात ज्या महामानवांचा उल्लेख केला जातो त्यामध्ये म.गांधीचे नाव आवर्जून घेतले जाते. म.गांधीचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान जितके महत्त्वाचे आहे, तितकेच त्यांचे विचारही महत्त्वाचे आहेत. म्हणून महात्मा गांधीजींचे व्यक्तिमत्त्व विविध पैलूने वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. महात्मा गांधीजींच्या अनेक पैलूमधला एक पैलू म्हणजे 'अहिंसा' होय. त्यांनी आपल्या जीवनात 'अहिंसेला' अत्यंत महत्त्वाचे स्थान दिले. त्यांची वैचारिक बैठकच 'अहिंसा' या विचारावर आधारित आहे. म.गांधीजींनी भारतीय स्वातंत्र्य युद्धाचे नेतृत्व केले आणि ते यशस्वीही झाले. ते केवळ 'अहिंसा' या विचाराच्याच आधारावरच अहिंसा हे त्यांच्या जगण्याचे एक सूत्रच होते. 'अहिंसा परमो धर्मः' जगाला 'सुख' लाभावे यासाठीची साधना म्हणजे अहिंसा असे व्यापक व सामाजिक संवेचे स्वरूप संतांनी अहिंसेला दिले. तर म.गांधीजींनी "अहिंसेला सामुदायिक सत्याग्रहाचे रूप देवून स्वराज्य प्राप्ती असो, समाज परिवर्तन असो वा विश्वशांती असो अशा सर्व राजकीय व सामाजिक क्षेत्रात शांतीकारी अहिंसेला क्रांतिकारी शक्ती बनविण्याचे अभूतपूर्व कार्य म.गांधीजींनी केले."^{०१} गांधीसुत्रात अहिंसेची व्याख्या पुढीलप्रमाणे देण्यात आली आहे. "सर्वप्रमाणामनः कार्यहिंसा निवृत्तिर अहिंसा" सर्व प्राणीमात्रांच्या शारीरिक, मानसिक हिंसेचे निराकरण म्हणजे अहिंसा ही म.गांधीजींची व्याख्या आहे. म.गांधीजी अहिंसेच्या संदर्भात असे म्हणतात, "अहिंसा वीरों का शस्त्र है अहिंसा का पालन करनेवाला व्यक्ति तलवार की शक्ति रखता हुआ भी कभी तलवार नहीं उठाता। अहिंसा का पालन करनेवाला व्यक्ति किसी भी अंग्रेज को मन, कर्म और वाणी से हानि पहुंचाना नहीं चाहता।"^{०२} म.गांधीजी हे अहिंसेचे पुजारी होते. अहिंसेचा अर्थ सांगताना ते म्हणतात, मनुष्य को मन, वचन और कर्म से किसी को भी कष्ट नहीं पहुंचाना चाहिए। आणि सर्व प्राणीमात्राबद्दल मैत्रीपूर्ण व्यवहार करावा. या सिद्धांतावर म.गांधीजींचा विश्वास आहे. पुढे ते म्हणतात, आपल्या विरोधकाला देखील कोणत्याच प्रकारचा त्रास होणार नाही याची काळजी आपण घ्यावी. महात्मा गांधीजींच्या विचारानुसार अहिंसा विराचे शस्त्र आहे. अहिंसेच्या आधारावर आपण इंग्रजाला विरोध करू शकतो असा त्यांचा विश्वास होता. म्हणून त्यांनी असहकार चळवळ, कायदेभंगाची चळवळ, चलेजाव चळवळ ह्या चळवळी अहिंसेच्या आधारावरच लढल्या आणि यशस्वी केल्या. मानव जातीच्या उद्धाराचा अहिंसा हा एक मार्ग आहे. अहिंसेवर श्रद्धा ठेवणे म्हणजेच परमेश्वरावर श्रद्धा ठेवणे होय. हिंसेने केलेल्या विनाशाचे अहिंसेने निराकरण करता येते असे गांधीजी म्हणत.

हिंसेची भारताला परंपरा नाही. या संदर्भात म.गांधीजी आपले विचार व्यक्त करतात, "अमेरिकेचा राष्ट्रपती वुड्रो विल्सन यांनी आपल्या चौदा सुत्री सिद्धांत सांगताना म्हटले होते की, आपसामध्ये शांततेत राहण्याचे प्रयत्न जर केले गेले असतील तर शेवटी आपणाला शास्त्रास्त्राचा आधार घ्यावा लागतो. हे विचार ऐकून गांधी म्हणतात, आमच्याकडील शास्त्रास्त्रे ही कमकुवत बनल्यामुळे आम्हाला आता खऱ्या वस्तुचा शोध घ्यावा लागणार आहे आणि या शोधामध्ये सत्यरूपी देवाची शक्ती पहावी लागेल आणि नंतर आम्हाला कोणत्याही गोष्टीची गरज राहणार नाही."^{०३} म.गांधीजींचा अहिंसेवरती फार विश्वास होता. म्हणून जनतेला नेहमी ते सांगत की, तोंडाने आपण चांगले बोलावे, वाईट बोलू नये, कानाने चांगले ऐकावे व डोळ्यांनी चांगले पहावे. असे करणे म्हणजे अहिंसेच्या मार्गाने जाणे असे म.गांधीजींना वाटत होते. गांधीजींच्या तीन विचाराची तीन माकडे हे अहिंसेचे प्रतिक आहेत. अहिंसेच्या विषयी म.गांधीजींचे विचार फार सखोल आहेत. ते म्हणतात, अहिंसा म्हणजे भिन्नेपणाचा आडपडदा नव्हे तर ती शूराचा सर्वश्रेष्ठ सद्गुण असते. तसेच एखाद्याचा सूड घेण्याच्या इच्छेवर त्याने स्वतःच स्वच्छतेने घातलेले नियंत्रण म्हणजे अहिंसा होय. परंतु निष्क्रिय, नामर्द व असहाय्य शरणागती पेशा सूड हा केव्हाही श्रेष्ठ, क्षमा त्याहीपेक्षा अधिक श्रेष्ठ, सूड म्हणजे देखील दुबळेपणाच असे ते म्हणतात. म.गांधीजीने अहिंसेचा अर्थ वैगवेगळ्या पद्धतीने सांगितलेला आहे. ते म्हणतात, अहिंसा म्हणजे दैनंदिन जीवनात परस्परांच्या विषयी सहिष्णुता, सत्यवादित्व, ममत्व आणि नम्रता यांचा व्यवहार करणे होय. जेणेकरून मानवी जीवन यामुळे कसे सुखी होईल, परस्पराबद्दल प्रेमभाव वृद्धीगत होईल हेच अहिंसेत अपेक्षित असते. मानवी जीवन सुसज्ज बनवण्यासाठी अहिंसेचा वापर करावा. पण प्रत्येक ठिकाणी अहिंसा ही उपयोगी ठरत नाही. त्यासाठी प्रसंगी हिंसा ही करावी लागते असे म.गांधी सांगताना पुढे ते असे म्हणतात, "मनुष्यवध देखील आवश्यक ठरतो. समजा एक मनुष्य हाती तलवार घेवून चवताळल्यासारखा वागतो आणि वाटेत येईल त्याला ठार

33

Cooperative dynamics in dipropylene glycol-ethanol mixtures using dielectric spectroscopy

P. A. Bhadane, D. N. Rander, K. S. Kanse, Y. S. Joshi & A. C. Kumbharkhane

To cite this article: P. A. Bhadane, D. N. Rander, K. S. Kanse, Y. S. Joshi & A. C. Kumbharkhane (2020): Cooperative dynamics in dipropylene glycol-ethanol mixtures using dielectric spectroscopy, Physics and Chemistry of Liquids, DOI: [10.1080/00319104.2020.1757096](https://doi.org/10.1080/00319104.2020.1757096)

To link to this article: <https://doi.org/10.1080/00319104.2020.1757096>

Published online: 23 Apr 2020.

Submit your article to this journal [↗](#)

Article views: 5

View related articles [↗](#)

View Crossmark data [↗](#)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
<https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?journalCode=gpch20>

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharwad

Dielectric dispersion study of binary mixtures of methyl ethers with water at 298.15 K using frequency domain technique

J B Shinde^a, D N Rander^a, K S Kanse^a Y S Joshi^{b*} & A C Kumbharkhane^c

^aDepartment of Physics, Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya, Dharmabad 431 809, India

^bDepartment of Electronics, Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya, Dharmabad 431 809, India

^cSchool of Physical Sciences, Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded 431 606, India

Received 28 November 2019; accepted 20 April 2020

A precision LCR meter along with a liquid dielectric cell have been used to measure the capacitance and resistance of the binary mixtures of methyl ethers with water at 298.15 K in the frequency range of 20 Hz to 2 MHz. The measured values are used to compute the complex dielectric permittivity $\epsilon^*(\omega)$. The parameters like complex electrical modulus $M^*(\omega)$, complex electrical conductivity $\sigma^*(\omega)$ and loss tangent ($\tan \delta$) are obtained from the complex dielectric permittivity values of the samples. The values of excess dielectric permittivity of the samples are calculated using the respective static dielectric permittivity values. The refractive indices of all the samples were measured using Abbe's refractometer at 298.15 K. All these parameters are used to gain insight into the concentration dependent variation in dielectric and electrical properties of the binary mixtures. A dominance of electrode polarization effect in the lower frequency region is observed for all the samples studied here.

Keywords: Methyl ether, LCR meter, Electrode polarization, Dielectric permittivity

1 Introduction

Glymes have both hydrophilic and hydrophobic characteristics. They are also thermally and chemically stable, and can even form complexes with ions. Therefore, glymes have numerous laboratory as well as industrial applications¹. In earlier work the dielectric relaxation properties of glymes namely ethylene glycol monomethyl ether (EGDME) and ethylene glycol dimethyl ether (DEGDME) were studied at two different frequency ranges using Agilent precision LCR meter (20 Hz to 2MHz) and using time domain reflectometry (10MHz to 30GHz)^{2,3}. The dielectric and electric parameters obtained from the measurement were used to explain the various relaxation processes in the binary mixtures of the glymes with water. The inter-molecular interaction among the aqueous solutions of glycol ethers have been discussed using excess dielectric properties which suggest the reduction in effective dipole per unit volume in aqueous solutions of glycol ethers^{2,3}. Triethylene glycol monomethyl ether (TEGMME) with structural formula $\text{CH}_3(\text{OCH}_2\text{CH}_2)_3\text{OH}$ is known as methoxytriglycol and triethylene glycol dimethyl ether (TEGDME)

with structural formula $\text{CH}_3(\text{OCH}_2\text{CH}_2)_3\text{OCH}_3$ is known as triglyme. In literature, molecular interactions among the TEGMME – water have been studied using some physico- chemical properties⁴ but the dielectric study of TEGMME and TEGDME in aqueous solutions is scarce. Therefore, in present work the dielectric measurements of these liquids in aqueous solutions over complete composition range have been carried out using frequency domain technique. Dielectric and electrical characteristics like complex dielectric permittivity $\epsilon^*(\omega)$, complex electrical modulus $M^*(\omega)$, complex electrical conductivity $\sigma^*(\omega)$ and loss tangent ($\tan \delta$) are obtained from the measured data. The hetero molecular interactions among the glymes - water binary mixture are discussed in terms of excess properties.

2 Materials and Methods

Triethylene glycol monomethyl ether (TEGMME) (95%) and triethylene glycol dimethyl ether (TEGDME) (99%) were procured from Sigma-Aldrich (India) and Alfa Aesar (India), respectively. HPLC grade de-ionized water was purchased from Fisher Scientific India Pvt. Ltd. and it is used without further purification. Aqueous binary mixtures were prepared by taking different weight fractions of

*Corresponding author (E-mail: yjosh@rediffmail.com)

PRINCIPAL

Lal Bahadur Shastri Mahavidyalaya
Dharmabad, Dist. Nanded

धार्मिक चळवळी आणि महिला : विशेष संदर्भ बौद्ध काळ

प्रा.डॉ.सुदर्शन सदाशिव क्षेत्री

इतिहास विभाग, लाल बहादूर शास्त्री महाविद्यालय, धर्माबाद जि.नांदेड

जगाच्या इतिहासात अनेक धर्मांचा उदय झाला. त्या अनेक धर्मांमध्ये बौद्ध धर्माचे स्थान जगाच्या इतिहासात आगळ्या वेगळ्या स्वरूपाचे असल्याचे दिसून येते. इ.स.पूर्व सहावे शतक एक क्रांतिकारक स्वरूपाचे म्हणून ओळखले जाते. कारण या शतकात जगात अनेक देशांमध्ये विचारवंतांचा, तत्त्वज्ञांचा उदय घडून आला. समकालीन भारत देशात महान तत्त्ववेत्ता भ.गौतम बुद्धाचा उदय झाला. बुद्ध हे समता आणि शांतीचे दूत होते. विश्वाचा उद्धार व्हावा, मानवी जीवन सुखी आणि समृद्ध व्हावे, स्त्री-पुरुषांतील भेद कमी व्हावेत ही भूमिका ठेऊन संबंध आयुष्यभर त्यांनी समाज सुधारणेचे काम केले. त्यावेळी त्यांनी स्त्री उन्नतीचे कार्यही हाती घेतले आणि आयुष्यभर स्त्री उन्नतीसाठी इटले. कारण बौद्धपूर्व काळात सर्वच स्तरातील स्त्रियांचे फार मोठ्या प्रमाणात शोषण करण्यात आलेले होते. त्यामुळे तिचे सर्वच क्षेत्रातील स्वातंत्र्य संपुष्टात आले होते. एवढेच नव्हे तर तत्कालीन समाजाने स्त्रियांवर अनेक स्वरूपाची बंधने टाकली होती. स्त्रियांना शिक्षणाचा अधिकार नव्हता, तसेच धार्मिक कार्यात तिला सहभागी होता येत नव्हते. लिंग भेदाचा आधार घेत स्त्रियांवर कुटुंबातून अनेक प्रकारचे अन्याय अत्याचार केले जात होते.

भारतीय समाजात धर्मांवर पुरुष प्रधानतेचा प्रभाव होता. कारण सर्वच धर्मांचे धर्म संस्थापक हे पुरुष होते. म्हणून स्त्रियांच्या या स्थितीमध्ये परिवर्तन व्हावे यासाठी बौद्ध काळातील महिलांनी धार्मिक चळवळी सुरू केल्या. या चळवळीची सुरुवात महाप्रजापती गौतमीने केले.

इ.स.पूर्व 6 व्या शतकाच्या पूर्वी स्त्रियांना धर्मात स्थान नव्हते. स्त्रियांना देखील धर्मात प्रवेश मिळाला पाहिजे, धार्मिक स्वातंत्र्य तिला मिळाले पाहिजे. स्त्री-पुरुष समता प्रस्थापित होऊन स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचार संपला पाहिजे यासाठी स्त्री चळवळीची सुरुवात महाप्रजापती गौतमीने केली. अशा परिस्थितीत भगवान बुद्धांनी पुरुषांप्रमाणे स्त्रियांनाही आपल्या धर्माची दारे उघडे करून दिली. त्यामुळे किती तरी जाती धर्मांच्या स्त्रियांनी बौद्ध धर्मात प्रवेश करून भिक्षुणी झाल्या. या संदर्भात चौधरी संघमित्रा असे म्हणतात, "पूर्व वैदिक धर्म और समकालीन किसी भी धर्म प्रवर्तकने स्त्रियों को निर्वाण के योग्य नहीं माना और सभी ने उनके मार्ग बंद कर दिये थे। महाप्रजापती गौतमी, यशोधरा आदि अन्य स्त्रियों को प्रव्रज्या प्रदान करके उपसम्पदा दी। इतना ही नहीं उनकी महानता इस बात से और भी परिलक्षित होती है कि उन्होंने राणी और मेहतराणी को संघ का सदस्य बनाकर समानता के सिद्धान्त का प्रतिपादन किया। मिगरमाता विशाखा, राजा प्रसेनजित और उनकी राणी मल्लिका, राजगृह के राजवैद्य जीवक, पोषकर, साति, ब्राह्मण, अम्बड माणक आदि अनेकों ब्राह्मणों को धर्म का उपदेश देकर उपासक और भिक्षु बनाया।"¹

माता गौतमी, यशोधरा या सारख्या महान स्त्रियांनी तत्कालीन समाजाने स्त्रियांवर टाकलेली धार्मिक बंधने झुगारून देऊन किती तरी स्त्री-पुरुषांना बौद्ध धर्माची दिक्षा देऊन बौद्ध धर्माच्या चळवळीत सामील करून घेतले. अशा महान स्त्रियांच्या प्रेरणेतून किती तरी स्त्रियांनी त्यांचा त्याग करून बौद्ध धर्माच्या प्रचारासाठी व विकासासाठी दिवसरात्र कार्य केले. म्हणून या संदर्भात आचार्य चतुरसेन असे म्हणतात, "बौद्ध धर्माच्या प्रचार व प्रसारामध्ये स्त्रियांनी जो त्याग आणि कार्य केले ते आश्चर्यचकित करणारे आहे." एवढेच नव्हे तर या काळात बौद्ध धर्माच्या चळवळीत राण्या, राजकुमारी आणि श्रीमंत घराण्यातील स्त्रियांचाही सभाग होता. म्हणून गौतम एस.एस. या संदर्भात असे म्हणतात, "इन महिलाओं में राजकुमारियाँ, राणियाँ और श्रेष्ठजनों की भी दुहिताएँ थी जिन्होंने अपना सर्वस्व त्याग कर मुक्ती प्राप्त की थी, इनमें ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य तथा व्याध कुलो की भी महिलाएँ थी।"²

बौद्ध धर्माच्या विकासात ज्या स्त्रीने हातभार लावला त्यामध्ये विशाखाचे नाव आवजून घ्यावे लागते. विशाखाने बौद्ध धर्माच्या चळवळीत स्वतःला झोकून दिले होते. एवढेच नव्हे तर तिने बौद्ध धर्माचा उत्कर्ष झाला पाहिजे त्यासाठी तिने दान केल्याचेही दिसून येते. या संदर्भात पुढील संदर्भ प्राप्त होतो. "श्रावस्तीच्या पावन भूमीत अग्र महाउपासिका मिगरमाता विशाखाने 18 कोटी रूपये खर्चून एक अत्यंत सुंदर महाविशाल पर्वाराम नावाचा विशाल विहार बांधून बुद्ध प्रमुख चारही दिशातील महाभिक्षु आणि महाभिक्षुणी संघाला अत्यंत श्रद्धाभावाने दान दिला होता." ³ बौद्ध धर्माची चळवळ गतीमान झाली पाहिजे यासाठी विशाखाने विहार बांधकामाच्या खर्चासाठी आपल्या गळ्यातील किंमती हार विकून संघासाठी विहार बांधला. यावरून विशाखामध्ये बौद्ध धर्माप्रती असणारे प्रेम दिसून येते. तसेच विशाखाचा विनय पिटकातील एक उल्लेख ही महत्त्वपूर्ण आहे. त्यातून भगवान बुद्धांच्या धर्माला तिने केलेल्या योगदानाची माहिती मिळते.

विशाखाप्रमाणेच आम्रपालीने देखील बौद्ध धर्माच्या चळवळीत स्वतःला झोकून दिले होते. आम्रपाली ही बौद्ध धर्माच्या इतिहासातली महत्त्वाची स्त्री म्हणून तिच्याकडे पाहिजे जाते. कारण ती एक गाणिका होती. गाणिका असतानाही तिने भ.गौतम बुद्धांचे एकदा प्रवचन ऐकले. त्यानंतरही तिच्यात फार मोठे परिवर्तन घडून आले. त्यानंतर तिने बौद्ध धर्माची दिक्षा घेऊन आयुष्यभर बौद्ध धर्माच्या चळवळीत कार्य केले. एवढेच नव्हे तर तिने बौद्ध धर्माचा विकास झाला पाहिजे यासाठी तिने भ.बुद्ध आणि त्यांचे भिक्षुक यांना अन्नदान व विहार दान केल्याचा पुरावा बौद्ध साहित्यात सापडतो. या पुराव्यात आम्रपाली भ.बुद्धांना म्हणते, "भगवान हा आरमार मी बुद्धप्रमुख भिक्षु

1. गोपाल सिंह 'नेपाली' का व्यक्तित्व एवं कृतित्व-डॉ० विनय कुमार झा-05
2. इक्कीसवीं सदी की हिंदी कविता और समाज-विभा मलिक-07
3. कभी के बाद अभी (कविता संग्रह) में मानव मूल्य-डॉ० जी. वी. रत्नाकर-10
4. सामाजिक न्याय और बिहार के विकास का प्रश्न-वर्तमान परिपेक्ष्य में-डा. उपेन्द्र प्रसाद-13
5. परिवार संस्था की उपादेयता और गाँधी-दुर्गा कुमारी-17
6. वर्तमान भारत में गाँधी के शैक्षिक-चिंतन की प्रासंगिकता-कुमार सौरभ-19
7. कबीर की रहस्य साधना-डॉ. माधवी-23
8. राम की शक्तिपूजा-डॉ. सत्य प्रकाश-25
9. आंचलिकता और रेणु-डॉ. उषा किरण-27
10. समकालीन हिंदी कहानियों में स्त्री-पुरुष के आपसी संबंध-डॉ. सुजाता गुप्ता-29
11. 2014 क 'धर-बाहर' में प्रकाशित कविता : एक विश्लेषण-खुशबू कुमारी सिंह-33
12. मैला आँचल : लोक संस्कृति का एक अनूठा वर्णन-घनश्याम प्रसाद-34
13. महिला सशक्तिकरण को प्रोत्साहन-हिंदी सिनेमा जगत से-डॉ. स्वाति शर्मा-38
14. गुरु नानक की दार्शनिक चेतना-कुसुम देवी-41
15. डा. दीनानाथ सिंह की समीक्षात्मक कृतियों का मूल्यांकन-सुषमा कुमारी-44
16. हिन्दी साहित्य के इतिहास में काव्य के आंदोलन और डॉ० उषारानी सिंह-अनिता कुमारी-47
17. दलित साहित्य में नारी की स्थिति एवं संघर्ष-बबीता कुमारी-50
18. हिंदी लेखिकाओं के कथा साहित्य में धर्म और राजनीति-शीला कुमारी-53
19. डॉ. सीताराम दीन की अमूल्य कृति चंदन का धुआँ-रश्मि-58
20. भारतीय राजनीति में जाति की भूमिका का विश्लेषण-डा. प्रदीप कुमार-60
21. राजभाषा प्रयुक्ति और अनुवाद-आशा पी.एम.-64
22. बदलता भारतीय परिदृश्य-शहरी जीवन के समक्ष नई चुनौतियाँ-डॉ. नागराज उत्तमराव मुळे-67
23. राजकमलक कथामें सामाजिक स्वरूप-छाया कुमारी-70
24. Agricultural Diversification In Bihar And Jharkhand-Dr. Birendra Kumar Yadav-73
25. मृणाल पाण्डेय के उपन्यास का वस्तुपरक अध्ययन-आलोक प्रेमी-77
26. हिंदी कहानी में बाजारवादी व्यवस्था-डॉ. ओम प्रकाश-81
27. पाकिस्तान में अल्पसंख्यकों की स्थिति-डॉ. दयाशंकर गुप्ता-85
28. डॉ. शहनाज फातमी के उपन्यासों पर नारीवादी दृष्टिकोण-डॉ. रेणु कुमारी-89
29. बिम्ब विधान के परिप्रेक्ष्य में त्रिलोचन व नागार्जुन का काव्य-डॉ. बबलू कुमार-91
30. हिन्दी कविता में अभिव्यक्त स्त्री: जीवन और संघर्ष-पूर्णिमा कुमारी-93
31. पीड़ितों का जजाल-राधाकृष्ण का रचना संसार-सुप्रिया कुमारी-96
32. खानपान अवधारणा एवं व्यवहार-डॉ. अनिता कुमारी-98
33. The Training : A Study-Dr. Shailesh Kumar-100
34. 'हिंदी-भाषा और नागरी लिपी-समर्पक सेवी: डॉ. शहाबुद्दीन शेख'-डॉ. प्रतिभा जी. येरेकार-103